

Остапан
Літнік

З книги
життя

C. R. Adisemah

C. R. Adesnech

Степан Рійтінг

КНИГИ ЖИТТЯ

Біографічні новели
та оповідання

Видавництво „Молодь“
Київ 1964

ВІД АВТОРА

До цієї збірки включено мої біографічні новели та оповідання, які я протягом багатьох років розповідав друзям, як розповідаєте ви, шановний читачу, всякі історії та пригоди, що з вами траплялися. Товариші не раз говорили мені: «Ти б узявся і написав про це». Але я все відкладав цю роботу «на потім». А оце нарешті дещо написав. У моїх новелках і оповіданнях нема нічого вигаданого: розповідаю лише про те, що траплялося зі мною або в моїй присутності. Щось вигадувати я б не дозволив собі, бо розповідаю про знайомих людей, більшість з яких живі й здорові. Лише в деяких речах з тих чи інших міркувань я змінив прізвища героїв.

Думаю, що чимало моїх друзів, з якими я жив, працював і навчався, впізнають у цих розповідях і себе, і наших спільніх знайомих. Я дуже радий з того, що мені пощастило стрічатися з такими людьми в житті. Окремі речі, як, скажімо, «Оповідання діда Гарасима», розказані мені самими учасниками описуваних подій.

Степан ОЛІНІК

СТАНЦІЯ ЛАВОЧНЕ

Дуже можливо, не всі й чули, що взагалі є така станція. У мене ж вийшло так, що хоч і ріс я в степовому краю, аж поблизу Чорного моря, а марив тим Лавочним ще тоді, коли мені було вісім літ. Знав тільки, що десь воно далеко-далеко, у високих горах Карпатах. Більше нічого не знав. Та снилась мені ця станція майже щоночі: то вкрита зеленим лісом, то оповита колючим дротом. Снилась три з половиною роки. Здавалося, коли б я мав крила, то полетів би тільки туди.

Полетів би тому, що на тій станції, в австро-угорському таборі полонених був мій татусь, за яким я до болю сумував.

Про те, що він попав у полон, влітку тисяча дев'ятсот п'ятнадцятого року написав нам з окопів першої імперіалістичної війни його товариш. І досі пам'ятаю: на конверті з тим листом був портрет вершника, який пригнувшись летів на коні, націливши вперед довжелезну піку. Внизу писалося, що це хоробрій воїн Кузьма Крючков.

Звістка від батька надійшла тільки через півроку: що живий він і перебуває в таборі, що кожного ранку водять його з-за колючого дроту ще з кількома полоненими замітати станцію Лавочне.

Поплакавши над листом, поїхала того ж дня моя мати, Наталка Василівна, в містечко. Купила цілу пачку листівок, однесла аптекарю двох півнів і попросила його

написати на тих листівках адресу: ліворуч — латинським шрифтом, праворуч — по-російськи.

Щотижня сільський писар (мати була неписьменна) писав під диктовку наші листи в Галичину. Та скільки ми їх не посилали, батько протягом двох років сумно сповіщав: «А від вас так і не маю жодного слова...»

Де ж вони пропадають, ті листи? Хто він, той лютий ворог, що не пропускає наші звістки до тата? Ці думки не давали спокою. Пізніше нам пояснили: є, мовляв, така спеціальна служба, яка те й робить, що розриває конверти, все перечитує й кидає листи в піч.

— Щоб вони там посліпли! — обурювалась мати.

Час минав. Я закінчив уже перший клас нашої сільської школи, яка звалася «Земське народное училище». Ходив уже в другий. І одного разу, коли мати поїхала до млина, мені спало на думку: а що, як я сам напишу таткові? Адреса на листівці є, а те, що почерк не такий, як у писаря, то це, мабуть, байдуже.

Знали б ви, як я виводив букви, як старався, щоб не викривити рядки: писав же любому таткові, який і не знає, що його синок уже школяр і що носить ту саму зелену сумку з червоним півником, яку він купив йому давно й сховав у скриню. Рядок по рядку, що ми живі здорові, що вже посіяли, що корова отелилась... Хотів, пам'ятаю, написати, що у нас уже нема царя, бо скинули... та не вистачило місця.

Написав, побіг до сільської канцелярії й опустив у поштову скриньку свого першого в житті листа. Та ще за кордон, у Галичину, на станцію Лавочне!

Це було вранці. А опівдні, коли почув, що видзеленку є дзвіночками поштова бричка, яка раз на три дні проїздila з Ананьева на Бесеziвку, — біг за тою бричкою аж до канцелярії і там на власні очі побачив, як витягли із скриньки, сховали в мішок і повезли моого листа. Дивився вслід бричці, доки не стало чутно її дзвіночків.

Пошта поїхала, а я журився й тривожно думав, чи пропустить ота служба мою листівку, чи теж кине в піч, спалить, і тоді татко так і не знатимуть нічого про нас і все чекатимуть за колючим дротом нашої звістки.

Та, мабуть, у того австрійського цензора було людяне серце. Глянув він, певно, на мій почерк, побачив, що синюк батькові пише (може і в самого такий хлопчина дома був?), і пропустив мою листівку.

Про це тижнів через три з радістю повідомив нас батько...

А навесні тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року, коли недалеко від села ми з мамою сіяли баштан, я побачив, що дорогою від млина у бік нашої хати йде якийсь високий чоловік. У синювато-сірому піджакі, в обмотках,

і солдатський казанок виблискує при боці. В такій одежі майже щодня проходили через наше село ті солдати, які тікали з полону. Порівнявшись, бувало, з нашою хатою, вони мандрували далі. А цей солдат...

Я приклав долоню до брів і на весь степ закричав:

— Татко прийшли! Татко! — І все покинувши, побіг додому. За мною поспішала мати.

Того незабутнього весняного дня ми й стріліся після чотирилітньої розлуки.

Заходили родичі, сусіди, про все розпитували батька. Він розповідав їм, скільки горя зазнав та як місцеві жителі помогли йому втекти з полону. І щоразу показував фотографію.

— Оце станція Лавочне, яку я три з половиною роки замітав. Он далі, бачите, село Лавочне під горою, а отам бараки полонених чорніють...

Говорити з людьми батько міг лише в хаті, бо тільки він з'являвся надворі, наш старий собака Вовчок кидався йому до ніг, лащився, скавчав, а то стрибав, обіймав лапами за плечі — так дуже скучив за своїм хазяїном. Скільки років місячними ночами брів Вовчок у садочок, піднімав голову до неба й тужливо вив, поки хтось із нас не вставав і не проганяв його із садка. Отож, діждавшись господаря, і виробляв таке, що й поговорити з людьми не давав.

Та ні кому стільки не розповідав батько про полон, про гори Карпати, про жителів Лавочного, як мені. З його розповідей в моїй дитячій уяві на все життя збереглись і краса Карпат, і зневисть до австро-угорських жандармів, що зобиджали батька, і ніжні почуття до тих добрих людей з Лавочного, які допомогли татові повернутись додому.

І я мріяв з юних літ, чи ж доведеться мені, як виросту, коли-небудь побувати на тій станції? Довелось, пощастило!

...Зима тисяча дев'ятсот п'ятдесяти п'ятого року. Іду відряження в Закарпаття. У провідника все розпитав і, на свою радість, довідався, що завтра вранці будемо в Лавочному.

О дев'ятій годині, коли поїзд ще тільки підходив до семафора, я вже стояв на східцях вагона. Ось вони, вкриті смереками й дубами, Карпатські гори, ось воно, Лавочне — та станція і той перон, що його три з половиною роки прибирав мій батько! В пам'яті постало дитинство, той день, коли посылав сюди свого першого в житті листа, розповідь батька...

Ходив сквильований по перону і ладен був кожній місцевій людині тиснути руку. Ніби приїхав я у давно не бачені рідні місця. А коли поїзд рушив, усе дивився й дивився у вікно...

Та й тепер, кого б не зустрів звідти, завжди мені приємно слухати розповіді про життя людей тієї незабутньої карпатської станції.

Привіт тобі, Лавочне, й сьогодні! Я бережу тебе в своїй пам'яті ще з дитячих літ.

ГРОМАДСЬКИЙ СУД

Одного весняного ранку тисяча дев'ятсот двадцять першого року все село облетіла чутка, що цієї ночі в дядька Юхима зникла вівця, а біля кошари залишились сліди босих ніг. Цю неприємну новину люди сприйняли так гостро ще й тому, що протягом тридцяти років у нашому селі не було ніякої крадіжки.

На терміновій багатолюдній сході голова сільради Кость Плохотнюк сказав:

— Зробимо обшук. Перевернемо все, а знайдемо злоїв!

Він, мабуть, догадувався, хто вчинив злочин. Та й кілька жінок йому вже шепнули, що в такій-то хаті дві ночі п'ять-гуляють троє парубків і одна дівка. І минулої ночі вони бенкетували та виспівували, поки місяць не зайшов. На всю садибу смаженим м'ясом пахло, а вони ж ні теляти свого не різали, ні кабана не кололи!

Саме з цього кутка і почався обшук. Перетрусиивши чотири сусідніх двори, комісія зайшла в п'ятий двір, у хату тієї самої дівки Оляни.

Правду кажуть, що людське око бачить глибоко. На горищі в хаті Оляни знайшли овечу шкуру.

— Звідки оце? — питали.

Оляна мовчала.

Через півгодини Оляну і трьох парубків вели під рушницями через усе село. А на другий день на допиті вони зізналися в крадіжці, розповіли все як було.

Тоді Кость Плохотнюк велів чотирьом дядькам сідати коней і об'їхати не тільки наше село, а й сусідні села і оповістити людей, що післязавтра, в неділю, на майдані коло сільради відбудеться громадський суд над злодіями.

Настала неділя. Люди йдуть та йдуть. А з сусідніх сіл возами йдуть. На майдані вже повно людей, всі прийшли: і дорослі, і малі. На веранду колишнього панського будинку, де містилась сільрада, винесли стіл. За нього сіли голова і члени сільської Ради.

От-от виведуть з погреба «грозу вулиці» здоровила Яшку, якого всі парубки боялися. Стане перед народом і мовчазний присадкуватий Онисько, що його одного тільки й бачили в селі п'яним. Вийде на люди і Сашко, який, розказують, чотири роки ходив у перший клас і, крім «аз, буки, веді», більше нічому не навчився, хіба що співати басом.

У нашому степовому селі стояв тоді артилерійський дивізіон, що ним командував Леонід Говоров, який через двадцять років, під час Великої Вітчизняної війни, став прославленим маршалом.

Очевидно, щоб нагнати більше страху злодіям, голова сільради попросив командира прислати на суд тридцять озброєних солдатів. Всі вони стояли в один ряд від веранди до погреба.

— Виведіть підсудних! — скомандував Кость Плохотнюк.

Солдати взяли гвинтівки «на ізготовку». Майдан заумер. З погреба вивели злодіїв. Ось вони стали на веранді, опустивши голови.

— Дивіться людям в очі! — крикнув їм голова. А потім до людей звернувся.— Тридцять літ ми спокійно жили, тільки чули, що є села, де поміж чесних людей злодії водяться. А тепер і в нас злодюги завелися. Ось вони стоять перед вами!

Кость Плохотнюк підійшов ближче до підсудних і наказав кожному зокрема:

— Дивись прямо і говори людям, чий ти є, хто твої батько, мати. Голосніше говори! — прикрикнув.

Ті ступали наперед, говорили.

Тоді голова звернувся до громади:

— Я був у волості. Радився. І мені там сказали: як громада вирішить, так і робити. Скаже громада розстріляти — тут же й розстрілювати, щоб усі знали, як красти!

Він говорив, а люди сумно зітхали. Деякі жінки почали схлипувати. А ми, хлопчаки, дрижали від страху.

Першим од громади вийшов старий і сивий лід Йосип.

— Я так думаю, — сказав він, — що розстріляти їх є за що. Бо для чого нам у селі злодії? Хоч, правда, воно і жаль їх, дурних, а ще більше батьків їхніх. Може, хай просять прощення у людей, а тоді вже воно буде видно?

— Хай просять! — grimнула громада.

— Просіть! Їх, людей, просіть! — звелів голова і показав на майдан.

Склавши руки, як на молитві, злочинці впали на коліна і вдарили поклони:

— Просимо прощення!

По майдану покотилося:

— Бог простить!

— Другий раз просимо прощення! — благали поблідлі злочинці і знову вклонились до землі.

— Бог простить! — відповіло дві тисячі голосів.

— Третій раз просимо прощення! — вклонились злодії і вже не підводили голови від землі, аж поки громада не прогула:

— І ми прощаємо!

Тільки після цього підсудні встали. Витерли рукавами слізози і з хвилину дивилися в очі людям.

— Ідіть і чесно живіть! — сказав їм голова.

В цю мить у натовпі на майдані пронизливо вереснула літня жінка. То була мати здорового, кремезного Яшки, якого тільки що простила громада. Не витримавши сорому і горя, старенька знепритомніла...

Схвильована громада розходилася по домівках. Однією з вулиць села серед людського натовпу Яшка ніс додому на руках заплакану матір.

...Після того суду в нашому селі не чути було ні про яку крадіжку.

МОЇ ПЕРШІ ДОПИСИ

у

моєму степовому селі Миколаївці на Одещині стояла гаряча пора. Ще тільки сонце золотило краєчок неба, а селяни вже поспішали на поле. Вже шостий рік мої земляки-трударі сіяли й косили не панове і не для пана, а своє і для себе.

В ті роки великою популярністю користувалася в нашій окрузі селянська газета «Червоний степ». Читав і я цю газету. І не раз мені було дуже шкода, що про інші села пишуть у кожному номері, а про наше село ні разу і не згадувалося.

І от одного вечора, коли батьки і молодші сестри уже спочивали, я вирвав із шкільнного зошита два аркуші паперу, тихенъко пробрався в другу половину хати, запалив каганець і сів писати свою першу в житті кореспонденцію.

А як же її писати? Як назвати? І знову-таки. Кого із селян згадувати, а кого ні? От, скажімо, наш сусіда дядько Василь. Писати про нього чи ні? Він ніби й старається, і поспішає завжди на поле, але ж розтелепа: поїхав учора ще вдосвіта на ниву, а потім, бачимо, гонить коней назад, сердитий аж червоний.

— Чого це ви назад, дядьку? Вночі сіяли, чи що? — питаютъ люди.

А він кричить з воза:

— Та поспішав ото, плуга взяв, а колішню, бий би її трясця, забув дома.

У довгих творчих мухах було вирішено, що про дядька Василя писати не варто.

Свого дописа я називав «Миколаївка почала сівбу».

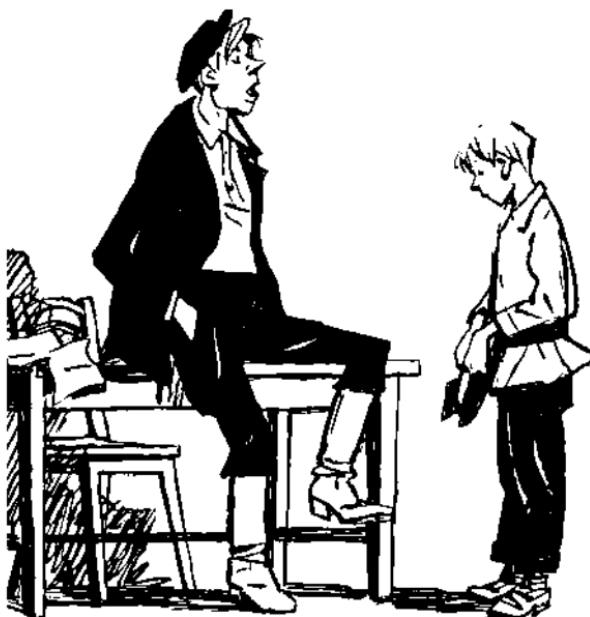
Заклеїв конверта і написав: «Одеса, Пушкінська, 32, редакція газети «Червоний степ», телефон 38-41».

Мені здавалося, що найголовнішим у редакції є саме той телефон. Чому так думав — не знаю. Мабуть, тому, що я його ніколи не бачив.

Не встиг додописати внизу свою адресу, як на порозі з'явилася матуся.

— Що ти оце пишеш? Просидів усю ніч і не спав. Батько он уже коней запрягає — в поле їхати треба. От нещастя,— і вдарила долонями об поли.

Хоч і попало мені, але конверта я все-таки кинув у поштову скриньку.

А через тиждень... Радості моєї не передати: на другій сторінці «Червоного степу» була моя замітка. Читало її все село.

Подія ця так мене підбадьорила, що я тієї ж ночі написав ще дві замітки: про роботу кооперації і про старий сільський млин. На цей раз застав мене вдосвіта за столом батько. Він не сварився. Чогось протяжно зітхнув, погладив ніжно мене по голові й сказав:

— Ну що ж, коли вже у тебе така невидержка, то пиши, сину. Але пиши правду. Боже тебе спаси збрехати що-небудь...

«Кооперацію» надрукували, а «Старий млин» був забракований.

Чотири рази були надруковані мої замітки протягом місяця. І саме після четвертої почалося мое «творче горе» і навіть слізози.

Працював у нашему селі тоді завідуючим сільбудом Сашко Хуторенко. Селяни поважали його за хорошу роботу. Та, мабуть, не хотів Сашко, щоб, крім нього, хтось із села писав у «Червоний степ» (хоч і сам він чомусь не писав).

Так от надсилає Сашко моєму батькові записку: «Хай ваш син негайно з'явиться до мене у дуже важливій справі».

З цією запискою і прийшов я до нього. Завсільбудом сів за стіл, похмуро глянув на мене і почав:

— Значить, пишеш?

Пом'явши картузу, я кивнув головою: пишу, мовляв.

Він скрутів цигарку, запалив, вийшов з-за столу і почав швидко ходити по кімнаті. Потім зупинився і до мене:

— Скажи.—питає,— для того, щоб газету друкувати, папір потрібен?

— Потрібен.

— А скажи: цей папір коштує гроші?

— Коштує

— А тим людям, що по одній букві складають твою писанину для газети, а після цього ночами не сплять і друкують тисячі примірників, зарплату треба виплачувати чи ні? Скажи.

— Треба,— кажу.

— А тим, що газети пакують, розвозять, носять, треба платити гроші?

— Треба.

Я вже здогадався, про що йде мова, і мені зробилося страшно.

Завсільбудом, видно, помітив це. Знову сів за стіл і завершив свою виховну бесіду такими словами:

— От пришлють цими днями батькові квитанцію, щоб оплатив усі витрати по твоїх замітках, тоді візьме він батога і так тобі напише, що будеш знати, скільки коштує твоя писанина.

Я з жахом уявив собі цю картину: приносить поштар квитанцію, батько мене лає, мати гнівається, а потім везуть вони на базар продавати пшеницю чи ведуть теля на торговище. І я уже чую їхній докір: «Долисався!»

Зовсім розгубившись, я вийшов із сільбуду.

Вислухавши мене, батько спокійно мовив:

— Годі схлипувати. Якщо скажуть платити, то й заплатимо. Що ж поробиш.

А через три дні, у неділю, до нас городом справді йшов поштар.

— Здрасуйте, дядьку Іване! Тут вам прийшла якась квитанція на дев'ять карбованців сорок копійок.

Подав та й пішов далі.

Що то за квитанція — ми вже знали від завсільбудом, тому ніхто її не читав. Цілий день я намагався якомога менше потрапляти на очі і ретельно господарював у дворі, щоб хоч трохи спокутувати свою провину.

У понеділок, коли батьки пойшли на базар, бо треба було ж і на пошту там зйти, я подався у поле. Повер-

нувся надвечір. Зайшов у другу половину хати — і не по-вірив своїм очам: на столі було гарно прибрано, замість каганця стояла красива гасова лампа і лежав новий зошит.

Що сталося, ви, мабуть, здогадуєтесь. Батьки несподівано одержали мій перший сількорівський гонорар і відразу подбали, так би мовити, про мої творчі умови.

Страх, що його нагнав мені завсільбудом, розвіявся. Я почав писати сміливіше: про жнива, про роботу комнезаму, комсомолу, а пізніше і перші мої вірші почали друкуватися в «Червоному степу».

У тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятому році, повернувшись з Першої всеукраїнської наради робсількорів, я підійшов до завсільбудом і жартома сказав:

— Пишу і буду писати!

Відтоді ото пишу й досі.

Степ і степ... Між пожовклими стернями лежить битий осінній шлях. Вдалини видніються села, хутори. Навколо невимовна тиша. І тільки вицокує одинокий віз.

Такої пори тисяча дев'ятсот двадцять третього року їхав я з батьком в Одесу. Їхав учитися, бо семирічки тоді наш район ще не мав. Сьогодні ту відстань у сто двадцять кілометрів мої земляки долають на машинах за дві години. А нам треба було трястись дві доби.

— Ночувати будемо у Менделея,— казав батько.

Коли вже зовсім звечоріло, дісталися ми до містечка Янівки і завернули до Менделевого заїжджого двору. Не буду розповідати про той «готель», двір якого був заставлений десятками возів з дишлами дотори, про дядьків-степовиків, які, нагодувавши і напоївши коней, самі смачно пили чай вприкуску у Менделевім «буфеті». Мені кортіло вийти на вулицю, подивитися містечко.

І через півгодини я вже блукав його вечірніми вулицями. Над білими будиночками, що блимали вогнями з-поміж гілля пожовкливих садів, пливли тихі осінні хмарі. Я з цікавістю розглядав вивіски на ларках і слухав, як десь шипить грамофон, виводячи мелодію вальса «На сопках Манчжурії». Все ходив і роздивлявся. І раптом зупинився. Бо в глибині яблуневого саду, метрів за п'ятнадцять од вулиці, у світлій кімнаті з великою висячою лампою побачив красиву біляву лівчину. Ось вона з ар-

кушами в руці підійшла до якогось інструмента. Розгорнула ті аркуші, перекинула косу через плече і почала грати... А потім — заспівала!

Досі мені здавалося, що ні в кого нема таких гарних голосів, як у моїх землячок, що ніде так не співають, як у моєму рідному селі. І тільки тут я зрозумів, що це зовсім не так. Крізь відчинене вікно над вітами саду, над степовим містечком Янівкою злітала чудова пісня, перевивався сріблом чарівний голос, і я нікуди вже не пішов. Стояв і слухав:

Вот вспыхнуло утро,
Румянятся воды,
Над озером быстрая чайка летит...

Слухав і, здавалося, ясно бачив, як разом з її дзвінким голосом все вище й вище летить у вечірнє небо степова чорноморська чайка.

Я не знав, хто ця дівчина, не знав ні її прізвища, ні імені, мабуть, тому й запам'яталася вона мені на довгі літа чайкою...

Більше години співала дівчина, і більше години виглядав мене батько в заїзді. Коли я повернувся, він спістав сердито:

— Де ти був? Я вже ходив тебе розшукувати! Още завезу в Одесу, а ти й там, мабуть, отак блукатимеш за витрішками...

Розказав йому про будиночок у саду, про чайку, про її спів. Потім пригорнувся ближче до його теплого плеча, і ми заснули на возі.

А коли рано-вранці проїздили мимо того саду, вікна будиночка були зачинені синіми віконницями. На подвір'ї — ні душі. Красуня чайка, мабуть, ще спала.

Віз, вицокуючи, котився далі, а я все вертівся та оглядався: може, вийде, хоч промайне в саду! Хто вона? Це так і лишилося для мене загадкою на десять років. За

той довгий час багато разів довелося мені потім їздити через Янівку: то на зимові, то на весняні канікули, то після літньої відпустки проїздив мимо. Але скільки не видивлявся — дівчини тієї так і не пощастило побачити. Тільки в пам'яті поставали щоразу далекий осінній вечір, і вона, і пісня, і чайка...

II

Якось у гаряче жнив'яне літо тридцять третього року мене, що вже тоді був студентом четвертого курсу педагогічного інституту і писав вірші, викликали до редакції обласної газети і попросили поїхати в Янівський район. Завдання дали конкретне: написати нарис про знатного комбайнера-орденосця.

Можете собі уявити, як я зрадів такому відрядженню!

— Поїду, напишу! — І, звичайно, першою думкою було, що, може, аж тепер, через десять років, вдастся розвідати, чия ота хата в яблуневім саду і хто вона, та білява дівчина? Можливо, і побачити пощастиТЬ.

Вранці другого дня я був у Янівці. Цікавиться відразу своїм особистим мені, офіційному представникові редакції, не личило. То я й почав із справи, за якою приїхав.

Засмаглий і веселій секретар райкому комсомолу запряг коня в бідарку, і ми поїхали шукати в полі комбайн-

нера. А коли стрілися з ним і познайомились, то там і провели весь день.

Шостий раз пропливав я на містку степового корабля по золотому хлібному полю і, стежачи за роботою комбайнера, думав над сюжетом майбутнього нарису. І раптом почув, як мій герой спочатку тихо, а потім голосніше заспівав: «Вот вспыхнуло утро, румянятся воды...»

Дальші слова він не встиг проспівати, глянув наперед, подав сигнал трактористові і погукав на все поле:

— Лі-ві-ше! Не бери на всю косу!

Багато хотілося мені в нього розпитати в ту хвилину. Але вирішив поговорити з ним в обід. Та не вийшло: він дуже клопотався якимось поточним ремонтом. Комсомольський секретар був у цих краях новою людиною, і тому розмови з ним про те, що мене цікавило, я не починав.

...Сідало сонце. Ми поверталися з поля в райцентр. Ось уже і новий Палац культури серед містечка. Величезна афіша сповіщала, що сьогодні в Палаці концерт артистів Одеської опери і філармонії.

— Піду! — вирішив я. — По-перше, можна дати хорошу інформацію в газету, по-друге, якщо та дівчина, що так кохається в піснях, досі ще тут живе, вона неодмінно приде послухати відомих співаків. Крім того, у Палаці я вже обов'язково когось про неї розпитаю, а дуже можливо, що ми й зустрінемося!

І ми справді зустрілися. Сталося, проте, зовсім не так, як уявлялось.

Закінчився антракт після першого вілділу концерту. Публіка була надміру збуджена і поспішала займати місця, ніби чекала чогось особливого.

На сцену вийшов усміхнений конферансє й на високій ноті вигукнув у зал:

— Виступає заслужена артистка республіки, ваша дорога землячка... — і назвав прізвище артистки.

Залунали оплески, і, на моє здивування, на сцену вийшла вона... Чайка! Та сама чайка, з тією ж білою косою, тільки на десять літ старша...

Не буду розповідати, як захоплено її приймали земляки, бо інакше і не могло бути.

Коли закінчився концерт, я, тримаючи в руці своє відрядження, подався за сцену...

— Чи можна попросити на хвилинку заслужену артистку республіки... — назвавши її прізвище, звернувся я до актора, який виступав у першому відділі.

— А що ви хотіли? Я її чоловік... — усміхнувся він.

Пояснив йому, що я з редакції, що хочу написати про цей вечір, тому, мовляв, і турбую.

Стрівся і привітався я з омріяною чайкою, коли вона з Палацу культури вела своїх друзів-артистів у гості до батьківського дому, до того самого дому в яблуневім саду.

Коли гості повернули на алейку, що вела до ганку, де їх зустрічала старенька вчителька, мати заслуженої артистки, я, зворушений спогадами і цією зустріччю, розповів їй усе: як десять років пам'ятаю пісню про чайку, як щоразу виглядав її, проїжджуючи мимо, і як зараз радий за її успіх...

Вона слухала замріяно і, мабуть, згадуючи юність, тихо зітхала. А потім спитала:

— А де ви вчилися?

— В Одесі.

— Так і я ж в Одесі!

— А жили де?

— В студентському гуртожитку на Комсомольській.

— Що ви кажете?! — сплеснула руками. — Так і я ж там жила в четвертому корпусі, коли у муздраміні вчилися!

Не встиг я сказати, що мій корпус був перший, як з ганку озвалася мати:

— Лідочко! Де ти?

— Та там, розумієте, причепився до неї якийсь писака з якоїсь редакції... — І пробасив невдоволено: — Лі-і-до! Це вже непристойно!

Ліда глянула ніжно, тривожно зітхнула і простягла мені на прощання обидві руки:

— Треба йти! Спасибі вам за добру пам'ять...

Мені було не п'ятнадцять літ, як тоді, коли на цьому самому місці я простояв більше години. Провівши її очима аж до ганку, я зразу ж пішов.

Невдовзі райкомівський кучер віз мене повз її дім до нічного поїзда на станцію Затишшя. Кучер щось говорив мені, але я не чув його, а слухав, як із світлих вікон виривалася і злітала над широким стелом незабутня пісня:

Вот вспыхнуло утро,
Румянятся воды,
Над озером быстрая чайка летит...

І мені подумалось, що якби я не зустрівся з нею, вона сьогодні співала б щось інше.

Уже бідарка і в поле за містечко викотила, а чайка все проводжала і проводжала мене до степової станції Затишшя, в далеку юність.

Хіба міг я тоді знати, що більше ми вже ніколи не зустрінемось?

III

Після цього минуло одинадцять літ. По нашому краю прокотилася страшна війна.

У серпні тисяча дев'ятсот сорок четвертого року мені довелося бути в Одесі. Проходячи мимо оперного театру, що вже починав тоді відроджувати своє мистецьке жит-

тя, я вирішив довідатись про далеку знайому, про її долю.

На моє запитання адміністратор театру відповів не зразу. Довго дивився на мене з віконця, а потім запитав:

— А ви хто та будете? Просто знайомий чи родич?

— Земляк,— кажу,— з одного краю ми.

— Тоді, будь ласка, зачекайте, я вийду і все вам розкажу...

Він ще нічого не повідомив, а я відчув, що, мабуть, з моєю землячкою щось не гаразд. Дуже вразило й те, що адміністратор вийшов на розмову чомусь одягнений, із шляпою в руці.

— Ходімо, товаришу! — I повів мене не в бік залу, звідки чувся гомін артистів, а до виходу. На вулиці, не кажучи ні слова, повернув ліворуч, до скверика. Я йшов за ним, а куди — чомусь боявся спитати. Ось ми зайшли у барвисті й розкішні квітники, і тут мій проводир стишив крок, зупинився і... тихо зняв шляпу.

— Ось вона, ваша землячка, соловей наш... — Він розгорнув бутони безсмертників, і я прочитав на сірій могильній плиті ім'я, по батькові і прізвище Ліди-чайки.

Кілька хвилин ми обидва стояли в зажурі...

Як це сталося, за яких обставин — усе до подробиць розповів мені мій співбесідник. Загинула моя землячка, коли до міста вдерлися дикі орди окупантів. Ліда була в бойовій добровольній дружині. I того ранку, коли фашисти п'яною вагатою сунули до театру, з вікон фойє другого поверху їх стріли вогнем бійці-дружинники і група партизанів, які вже діяли у місті.

Адміністратор театру піднявся зі мною на другий поверх, наблизився до середнього вікна і показав:

— Ось тут, на цьому місці, й загинула вона з гвинтівкою в руках, наша заслужена артистка...

Я стояв біля вікна і згадував вечір того далекого літа, коли її стрічала оплесками рідна Янівка, і те, як

вона сказала мені на прощання: «Спасибі за добру пам'ять!» — і як проводжала піснею до степової станції...

А за вікном, вдалині, голубіло безкрає море. Над його бірюзовими хвилями скільки сягне око кружляли білокрилі чайки. І вірилось мені, що між ними була й та, яку я бачив колись у степовому вечірньому небі над містечком Янівкою...

„ДЕРЕВЕНСКИЕ МАЛЬЧИКИ“

Коли б не згадав Одеський кооперативний технікум, в уяві постають мої добрі друзі, з якими я проживав у гуртожитку на вулиці Толстого. Розказували, що колись у цьому приміщенні був магазин, а тепер попід стінами стояло тридцять ліжок і посередині — довгий дощаний стіл. Двері відчинялися прямо на тротуар. А по тротуару вдень і вночі пливла до Дерибасівської і назад робітнича Молдаванка.

Запам'яталася така сценка. З браслетом на руці, з великими золотими сережками у вухах під нашими вікнами прогулюється з дітьми дебела непманша. Ми, розсівшись на ліжках, розучуємо пісню «Ой, гай, мати...» Почувши співи, малята питают:

— Мамочка, кто это поет?

— Это деревенские мальчики! Не смотрите туда.

З усіх кінців південної України і навіть з Поділля були в нашім технікумі оті «деревенские мальчики». Багато з них, не маючи грошей на проїзд, забились сюди пішки, щоб стати першими в роду грамотними людьми. Часом вони недоїдали, дехто до холодної осені ходив босий по тротуару, та все одно вчилася. Ніщо не страшило.

Лекції закінчувались о другій годині дня, а о четвертій в кімнаті залишався один черговий. Решта поспішали в міські бібліотеки й читальні. Там, згідно з нашою дружиною ухвалю, кожен повинен був сидіти до десятої

години вечора. Якщо приготував усі уроки — читай романі, журнали, нові збірки поезій.

Пізнього вечора, коли всі сходилися, починалося най-цікавіше: хто розповідав прочитану повість, хто декламував вірші Сосюри, Тичини, Маяковського, Єсеніна. А згодом увійшло в звичку розповідати на таких «вечорницях» про свої краї, про рідні села, про цікавих людей.

— Тридцять хлопців — то тридцять різних характерів. В кожного своя вдача і своє дивацтва.

Взяти хоча б Митю Дудника: широкоплечий, красивий, розумний. Але занадто вже мовчазний. Говорив тільки тоді, коли його про щось запитували. Та й то часто навіть на запитання відповідав не словами, а лише кивав головою. І от якось протягом цілого тижня став з'являтися Митя в гуртожиток аж о дванадцятій годині ночі. Стукав, будив усіх. Отож і накинулися хлопці на нього:

— Де ти блукаєш уже шість вечорів? Ну де оце зараз був? В якусь одеситку закохався, чи що?

Митя спокійним баском відповів:

— Ходив на станцію...

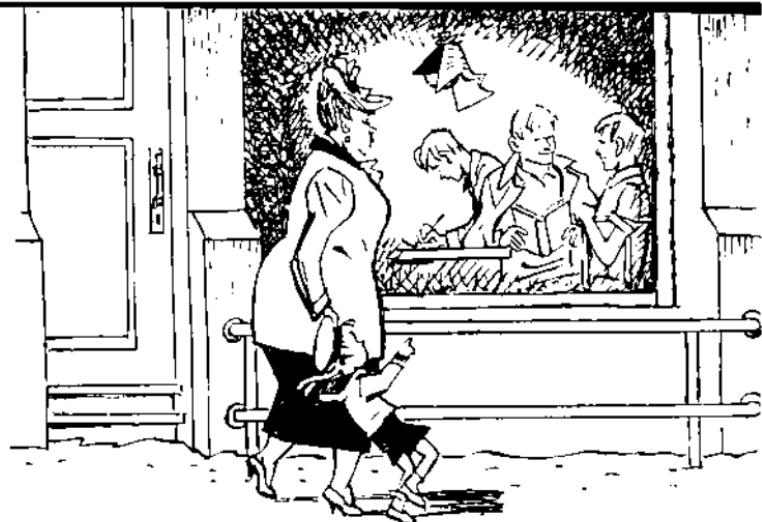
— Чого?

— Уже тиждень ходжу, обдивляюся всіх людей, все думаю зустріти когось із нашого села, щоб передати листа додому. — Сказав і ліг спати. А шукав він земляка тому, що ціна поштової марки — то одна біла сайка.

Цілковитою протилежністю Миті був Михайло Василенко, верткий худорлявий хлопець із синіми очима, який навіть під час перерви залишався в класі і вибивав чечітку.

Танцював він добре, але в житті був дуже безпорадним. Найменшу дрібницю не наважувався сам вирішувати. Діяв тільки так, як йому радили. І оця безхарактерність заплутала Михайла остаточно.

Сталося це так. Одному з наших хлопців прийшла від

батьків посилка. Розкрив він її і витяг звідти сіренський костюм. Одягнув. Махнув лівою ногою, махнув правою, обкрутився. Всі сказали, що костюм хороший.

І тут Михайло Василенко не витримав. Рознерувався, скрипів, мов шкварка, почав на батьків нарікати:

— Що вони там собі думають? Ходжу з протертими рукавами, а з дому — ні гу-гу. Хлопцям присилають, а мені...

— Бо сам винуватий! — вкинув хтось. — Тато в кооперації робить, одержує такі гроші, а ти мовчиш.

Почувши таке, Михайло миттю вирвав із зошита два аркуші і настрочив листа, вимагаючи костюма. Побіг на ріг вулиці і опустив конверта у поштову скриньку.

Саме тут з читальні повернувся найстарший серед нас, уже жонатий чолов'яга Андрій Ковтун.

— Як справи, Михайлі? — спитав Василенка.

— Та вишкварив оце листа батькам, щоб костюм пошили і прислали. Батько ж у мене в кооперації працює, добре гроші має, а я ось, бачиш, як ходжу. Дав їм такого

перцю, що, може й розсердяється... — і занепокоївся: — Чи правильно я зробив? Га?

Андрій Ковтун помовчав, поміркував:

— А на кого ж вони там міряти будуть, коли шитимуть?

— На кого-небудь поміряють.

— Що значить — на кого-небудь? Ну, пошиють, а ти одягнеш — і висітиме він на тобі, як на кілку. Ось навпроти нас живе кравець. Оцей шие! Цей уже як поміряє, як припасує — красота! Прислав би тато матерії — ото вже ти б костюмчик мав! — повчав Ковтун.

І Михайло Василенко цілком з ним погодився. Подякував за пораду і тут же вирвав з того самого зошита ще два аркуші.

«Дорогі батьки! Пришліть відріз матерії на костюм і гроши. Тут, навпроти нашого гуртожитку, живе кравець. Він великий спеціаліст, навіть артистам шие. Погодився і мені пошити...» І так далі.

Заклеїв конверта і одніс у ту ж поштову скриньку. А повернувшись, про все розповів своєму землякові Григорію Куделі, що спочивав, розкинувшись на ліжку.

— Чи правильно я зробив, Гришо?

Куделя усміхнувся, похитав головою і каже:

— Ти завжди щось як утнеш, Михайле, то, їй-богу, аж соромно слухати. Чи ти подумав своєю кебетою, скільки той кравець здерє з тебе за пошиття? Та за ті гроши, що він злупить, можна другий костюм справити! На біса тобі з ним діло мати. Крім того, цей шахрай ще й матерії вкраде з півметра як мінімум!

Михайло слухав, червоніючи за свою необачність, а Куделя наставляв його далі:

— Я сьогодні був в універмазі. Висять чудесні готові костюми. Сам піду з тобою, виберемо найкращий. І головне — без мороки· натяг і носи...

— От я дурний, от дурний,— хапався за голову Михайло.— І чого я Ковтуна послухав?

Втретє видер із зошита аркуш і написав:

«Привіт вам із сонячної Одеси, дорогі мої батьки! Прошу прислати мені гроші. Тут в універмазі є дуже красиві готові костюми. Підберу який схочу. Та й хлопці обіцяють допомогти вибрести...»

Настрочив і побіг до поштової скриньки.

Довідавшись про ці Михайліві витівки, хлопці спочатку реготали, а потім заходились колективно вичитувати йому:

— Чого ти квапишся? Навіщо оці клопоти? Сам подумай — до канікулів залишилось три тижні. Переходи вже отак, в чому є, а там поїдеш додому і повернешся у новому костюмі...

Того вечора вкинув Михайло Василенко в скриньку ще одного листа, який починався словами: «Дорогі тату і мамо! Я вас дуже прошу нічого мені не присилати...»

Всі ті послання були датовані одним числом. І, маєТЬ, в один день приніс поштар ті листи батькам. В якому порядку вони їх читали, невідомо. Зате всі ми знали, що через тиждень Михайло одержав відповідь. Заморочений, спантеличений посланнями сина, батько писав: «Чи ти там на один бік перевчився, чи що з тобою? Ми нічого не розберем. Зараз же напиши толком, бо мама плаче...»

І все одно ми любили Михайла Василенка! За щирість і безпосередність, за те, що він вірив нам і радився, як з братами.

Стипендія у нас була дванадцять карбованців на місяць. Не розгуляєшся, не потанцюєш у ресторанах, як тепер деякі студенти витанцюють. Тож недарма у гуртожитку, в кутку за дверима, лежали дві крупнозубчасті пилки та два замашних колуни, придбані вскладчину.

Сидимо, бувало, розмовляємо, і раптом Грицько Ку-

деля схоплюється і кудись біжить: побачив у вікно, що вулицею повезли повну платформу дров. Куди платформа — туди й Куделя... Домовиться з хазяями, як пилити й колоти, за яку ціну. І, дивись, уже пішла бригада на заробітки.

А один час одеська кооперативна спілка наймала нас у нічні сторожі магазинів. Платили добре: карбованець за ніч. Потрапив і я на цей «легкий хліб». Пів на одинадцяту вечора йшли ми в міський трест, одержували наряди і перед закриттям магазинів п'яходили на свої пості. У холодній ніч нам видавали чоботи, кожухи, шапки і, звичайно, дробовики з п'ятьма патронами в запасі.

Одні магазини треба було сторожувати надворі, тобто цілу ніч дивитися на пломбу. Інші сторожувалися зсередини: сторожа замикали в магазині, саджали за столом біля телефону і давали номер, куди дзвонити на випадок тривоги.

Кожному, звісно, хотілося сторожувати зсередини. Не тільки тому, що там тепло, а й тому, що, замикаючи і запломбовуючи сторожа, директор завжди казав:

— Можеш істи, що хочеш і скільки хочеш, тільки з собою нічого не брати...

Красота! Одріжеш шмат ковбаси, візьмеш найбільшу булку, потім грудку халви, пляшку сітра... Повечеряв — і готуй уроки. Десять годині о четвертій ночі пообідаєш, а годин у сім ранку поспідаєш. Здав магазин — і на лекції.

Сторожування надворі, хоч і було менш вигідним, все ж мало свої переваги: тут чути, як поступово затихає місто, пустіють вулиці, як десь далеко скрізь останній трамвай, завертаючи в депо. Сидиш у своїй будці, і все тобі видно: пролетів нічний візник, ось поспішає запізніла парочка, а он швидко пробігло троє вуркаганів (мабуть, уже когось обчистили!) — і зразу береш дробовик наізготовку.

Одного разу припав мені такий пост на розі вулиць Пушкінської і Новорибної. Годині о першій ночі я почув, що з боку вокзалу до мене наближається група жінок з піснями й вигуками. З їхнього «репертуару» я зрозумів, що йдуть повії. У ті роки в місті було ще безробіття і на вулицях та на площах погулювалися жінки легкої поведінки.

Замість сторожової будки мав я там — навпроти дверей магазину старий порожній кіоск із стільчиком.

І от підходять до мене вісім отих дівиць і гукають:

— Дядя сторож! Ми посидимо трохи в кіоску, бо надворі вітер і нам холодно...

Не діждавшись моєї відповіді, зайшли й розсілися на дощаній підлозі.

— Ти в кожусі, то можеш і надворі на стільці посидіти! — сміялися.

Так я й зробив. Сиджу, поглядаю на двері, на вікна і слухаю їхні розмови. А в них якось так бесіда пішла, що кожна почала про себе розповідати: звідки родом, коли і як потрапила в Одесу, за яких обставин вперше ступила на цей слизький шлях.

Особливо запам'яталась мені «сповідь» однієї тъоті з великими чорними очима й фарбованим лицем:

— А я, дівчата, з Цебриківського району. Привіз мене сюди вісімнадцятирічною офіцерик Федя, будь він проклятий. Пожили рік, а коли Котовський пішов на Одесу, мій фраєр чесонув десь у Румунію. А мені — за квартиру гони монету і шамати нічого. Відтоді і почала на свіжому повітрі прогулюватися, — говорила тъотя поволі глухим голосом, а потім покрутила головою і скрікнула: — Задушила б гада, аби зустріла! Коли б не він, жила б у селі, ходила б у поле, мала б хату, садочок...

Місто вже зовсім затихло, а вони говорили й говорили. Потім встали, обнялися і пішли в бік станції, співаючи своєї пісні.

Наступного вечора я розповідав своїм друзям по гуртожитку все, що чув з тих сумних спогадів, і ми ніби прочитали книгу про гірку долю кожної з дівчат.

...Не можу не познайомити вас ще з одним товарищем — Миколою Щербанем, що його портрет постійно красувався на стенді «Кращі студенти технікуму». Він встигав скрізь: відмінно вчився, ходив на заняття по боксу, відвідував вечірні курси палубних матросів. А крім усього, встигав ще й з дівчатами гуляти. Микола мав міцну атлетичну будову, груди колесом, руки, мов залізні. На підробітки ходив всього раз на місяць. Але цього було досить, бо заробляв він за одну ніч п'ять стипендій! Працював на товарній станції: з вечора і до ранку за допомогою важкої залізної черпачки розвантажував вагон вугілля. Вранці одержував шістдесят карбованців і знову протягом місяця спокійно вчився.

Закінчивши матроські курси і одержавши посвідчення, Микола з нетерпінням чекав літніх канікулів, бо мав піти в рейс матросом-практикантом на одному з пароплавів. І дочекався. На початку червня тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року ми проводжали його в перше плавання. Миколі повезло. Пароплав, на який він був заражований, ішов у Стамбул. Щасливець-матрос, звісно, не думав і не гадав, що це плавання закінчиться для нього погано, що повернеться він назад не матросом, а пасажиром, вигнаним з команди і виключеним з комсомолу. А виною всьому було захоплення боксом.

Пароплав стояв у Турції чотири доби. Якось увечері адміністрація дозволила групі матросів зійти на берег і подивитися Стамбул. В який би скверик хлопці не заїшли, бачать, що скрізь публіку розважають спортивним видовиськом — боксом. Для цього споруджені спеціальні ринги. На рингу чемпіон вулиці чи квартала веде показові «бої» з бажаючими позмагатись.

Стояли наші матроси, дивились на ці «змагання», і в

Миколи Щербаня засвербіли руки, закортіло зчепитися з турком. Взяв слово з колег, що вони не скажуть капітанові, і поліз на ринг, натягнувши рукавиці.

Бій тривав недовго. Помітивши, що турок порушує правила, а суддя мовчить, Щербань розвернувся, влучив момент і так тріснув турка у підборіддя, що той позадкував і впав. І лежить... Збіглось ще більше людей, викликали лікаря, а поліцейський поцупив Миколу і повів у околоток.

Скандал! Що робити? Довелося хлопцям іти в наше консульство. Звідти подзвонили в поліцію, що належний штраф буде сплачено. І Щербаня відпустили. Другого дня, коли пароплав відчалив у зворотній рейс, Микола Щербань наказом капітана був «списаний» з пароплава, а ввечері на зборах виключений з комсомолу.

На цьому Миколине морякування й закінчилось. З півтора місяця ходив він по різних інстанціях, щоб поновитись у комсомолі. І діло дійшло до окружному. На одному з його засідань розглядалась персональна справа Щербаня. Коли доповіли, у чому річ, в залі зареготали.

Дали слово Миколі. Стоячи в моряцькому тільнику перед тими, хто мав вирішити його долю, Микола почав з біографії:

— Народився я в селі Гвоздавці на Одещині. Батько до революції мав півтори десятини землі, мати була батрачкою, дід робив у пана пастухом, баба теж з бідняків...

— Не треба про це, чуєш, Щербань? — перебив секретар.

— А що ж говорити?

— Розкажи краще, як ти вліпив туркові!

Коли сміх у залі притих, головуючий сказав:

— Є пропозиція поновити Миколу Щербаня в лавах комсомолу... Хто за це? Прошу опустити... Одноголосно!

...Технікум готовував кооператорів: крамознавців та бухгалтерів. Вчилися в ньому не лише «деревенские

мальчики». Поруч з нами за партами сиділи діти одеських робітників, службовців. Були тут і синки та дочки багатих непманів. Вони з'являлися на лекції в бостонах, шовках, при золотих годинниках, в лакованих туфельках. Деяких привозили на заняття фаетонами власні візники. Заради справедливості треба сказати, що в цілому вони ставились до нас добре, по-товариському.

Між цими бостонами і шовками щодня сидів на задній лаві (щоб нікому не заступати) високий чубатий хlop'яга у старенький, але завжди чистій синій сорочці. Це був Микола Мельничук, найбідніший серед нас студент, що доки дійшов пішки з Поділля до Одеси, розбив свої єдині черевики.

Добрий і ніжний по натурі, завжди замріяний, Микола не тільки гарно вчився, а й чудово співав ліричні та жартівливі пісні. Співав тільки в гуртожитку. Коли до нього зверталися, щоб у клубі на сцені виступив, він відмовлявся, бо не було в чому. Хlopці, звісно, позичили б щось новіше з одежі, та хіба налізе на Миколу? Ріст — сто вісім сантиметрів, номер взуття — сорок шостий!

Та одного разу Микола таки дав концерт, показав, як уміють співати подоляни. Було це на травневі свята тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року. Миколу, мене та ще трьох студентів послали від технікуму в село Холодну Балку, у підшефний виноградарський радгосп. Стріли нашу делегацію чудесно. Після офіційних привітань ми обідали і гуляли разом з усім колективом.

Хильнувши добряче «підшефного» вина, Микола встав, розкинув руки і заспівав «Повій, віtre, na Україnu». Окрім оплесків, підшефні преміювали його тоді ще кількома кухлями кагору.

— А тепер послухайте мою, подільську! — і Микола закинув чуба:

В нашім селі новина:
Жінка мужа продала,

Та й зварила солоду,
Та зізвала громаду.
В тій громаді сім попів,
А з попами сім дяків,
А з дяками сім бабів,
А з бабами сім чортів...

Грайлива мелодія і хвацьке виконання так захопили слухачів, що надвечір, коли ми виїздили, за Миколою йшло до поїзда душ із двадцять дівчат і молодиць.

А за якихось сорок хвилин ми були в Одесі. Зійшли, пам'ятаю, з поїзда і ведемо попід руки шефа Миколу до гуртожитку. Забалакуєм його то тим, то сим, щоб люди не так увагу звертали. А Микола поривається співати — і все, хоч рота йому затуляй!

— Не держіть мене! — кричить. — Хай хоч раз почує Одеса-мама, хто є Микола Мельничук!

Довкола почали збиратися розсяви. Чую, смикає мене за рукав якийсь літній одесит:

— Скажіть, будь ласка, це правда, що ваш кореш — п'яниця-артист якоїсь забороненої оперети?

Лише один раз бачив я таким Миколу Мельничука. На другий день, жартуючи над вчорашнім вибухом своєї енергії, він був, як завжди, ніжним, працьовитим.

В жаркі вечори як староста гуртожитку Микола, бувало, питав нас:

— Де спати будемо? Тут чи на дачі?

— На дачі! — озивались ми.

— Ну, то давайте будемо переїжджати!

І починалося переселення.

Між вузьким тротуаром, по якому пливли пішоходи, і проїжджою магістраллю вулиці — бруківкою — пролягала, так би мовити, нейтральна зона, вкрита зеленим споришем. Тут на травичці, під крислатими акаціями, й була наша «дача». Кожен брав матрац, ковдру, подуш-

ку і займав своє місце на чистому повітрі під зоряним чорноморським небом.

У двох метрах за нашими головами вищокували каблучки прохожих, а з другого боку, в ногах, пролітали карети, кресали підковами знамениті одеські рисаки. А ми спали хоч би що! Тільки іноді хтось, прокинувшись, гукне, бувало, жартома довгому Мельничку:

— Підбери ноги, Миколо, бо візник летить!

Все це я згадую зовсім не для того, щоб у когось викликати зітхання і запізніле співчуття. Навпаки, як милу далеку юність згадую. Та ще й з гордістю. І, даю слово, готовий, коли б можна було, пройти ще раз через такі гуртожитки й «дачі», молодим, закоханим у життя.

Навчали нас дуже хороші вчителі. А програма була побудована так, що технікум давав широку загальну освіту. Крім спеціальних дисциплін (фінансової науки, торговельного права, бухгалтерії, крамознавства), ми вивчали мови, літератури, історію, економгеографію, фізику, математику, а на останньому курсі — основи матеріалізму.

Довідавшись, що в Одесі є шість творчих літературних організацій, ми почали гуртом ходити на літературні вечори. Там уперше побачили живих письменників — Микитенка, Багрицького, Бабеля, Сосюру і Маяковського, які часто відвідували Одесу, та багатьох молодих тоді поетів і прозаїків.

Колектив посланців трудового селянства зростав, здобував освіту, і в ньому кожен поступово виявляв свої здібності, талант.

...З колишніх молодих кооператорів вийшли не лише керівники споживспілок, а й поети, і вчені, як, скажімо, поет і доктор філологічних наук Степан Крижанівський. Колишній творець отих чотирьох листів до батька Михайло Василенко — нині головний інженер потужної електростанції. Бригадир заробітчан-дроворубів Григо-

рій Куделя — директор десятирічки. Микола Щербань, що його манила романтика юності в плавання, пізніше відмінно закінчив інститут зв'язку. Зарах він полковник авіації. Четверо — стали акторами, режисерами.

В тисяча дев'ятсот шістдесятому році під час Декади української літератури і мистецтва в Москві я випадково зустрів біля готелю високого чорнявого чоловіка, що тільки-но вийшов з «Волги». Приглянувшись — батечку мій! — та це ж він, подолянин Микола Мельничук! Стрілися як рідні, і я довідався, що Микола тепер — за-відуючий відділом Міністерства сільського господарства. І так — про кого не спітай.

Виховані партією, підняті Радянською владою до вершин культури, науки — отакі вони сьогодні, колишні «деревенские мальчики»!

ДЯДЬКО З ХАРАКТЕРОМ

Коли я, бувало, розповідав своїм товаришам цю коротеньку історію, вони посміхалися, розводили руками.

— Ну ѿ дядько! Такого, справді, не вигадаєш...

Власне, в цій історії нема ні якихось гострих сюжетних поворотів, ні раптових несподіванок. Все було дуже просто.

У тисяча дев'ятсот тридцять другому році працював я рульовим матросом на пароплаві «Ленін». Якось після чергового рейсу ми знову повернулися до Одеси. Коли зійшли пасажири і в порту все заспокоїлось, службовці пристані показали нам одного дядька:

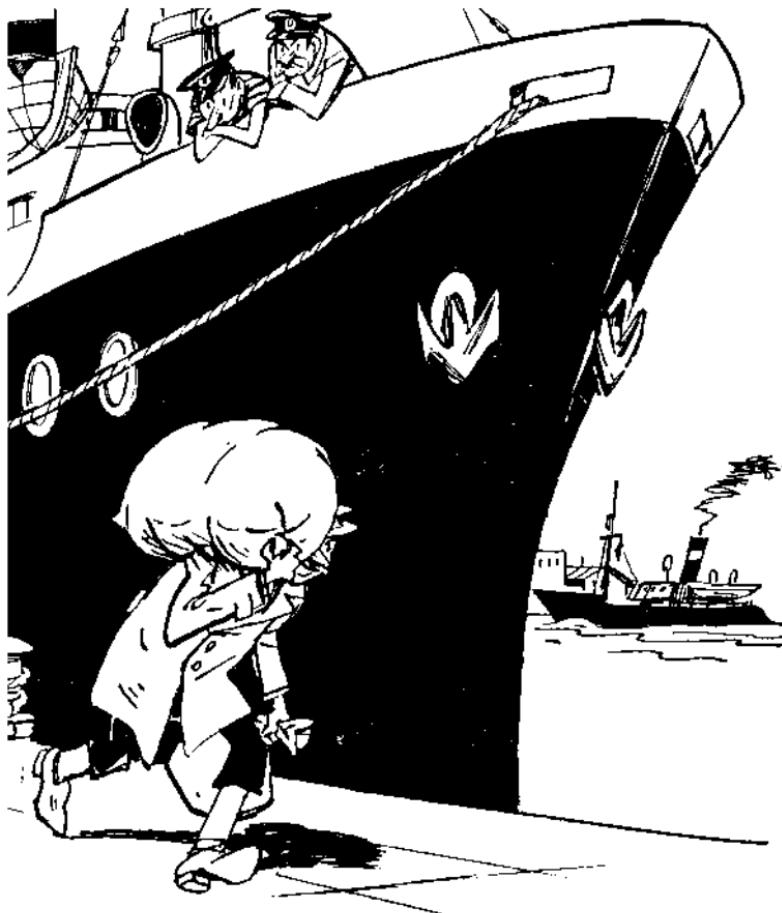
— Бачите, он він сидить на лаві! Три доби вже сидить. Іому нібито до Євпаторії треба...

— Чому ж не іде?

— Хто його знає, чому! Говорить, що буцімто жде якогось напарника, який має десь із села сюди приїхати, але видно, що бреше...

Два дні тому пішла в рейс «Грузія», позавчора пішов «Крим», сьогодні рано — «Аджаристан». А дядько навіть до каси не підходив. Розгулює собі в порту спокійненько. Роз'яже торбу, дістане хліба, сала, поїсть добряче, вип'є в ларку зо три склянки зельтерської води. І отак уже три дні.

Кожного разу, як повертається в порт якийсь пароплав, дядько неодмінно влучить момент, щоб підійти до матроса чи кочегара і запитати:

— Ну, як там море? Тихе чи бушує?
— Тихе, дяльку, повний штиль!
— Значить, діло кепське,— буркне про себе і піде.
Наш пароплав мав відходити наступного дня десь аж
надвечір. За добу погода різко погіршала. Подув «мол-
дован» (так моряки прозвали південний вітер). Море все

дужче і дужче розгойдувалось. На синьому горизонті вже здіймались високі білі гриви.

Помітивши, що повертає на штурм, дядько повеселішав. Підійшов, пригадую, до мене, бадьоро привітався, моргнув у бік маяка й каже:

— Балів чотири вже є, еге?

— Та ні, мабуть, цілих п'ять буде,— відповів йому.

Почувши таке, він швиденько пішов до каси і взяв квитка до Євпаторії.

Від Одеси до Євпаторії було тринадцять годин ходу. Всю ніч штормило так, що багато пасажирів не спало. Деяких закачало, і вони тихо стогнали, інші, щоб не прислухатися до своєї діафрагми, намагалися співати і за ніч геть похрипли. А один (ну й посміялися ми з нього!) тупцював цілу ніч коридорчиком попід каютами в сорочці, при галстуку і... в трусах: жалівся, що не може штані надіти.

— Підніму, знаєте, ногу, а воно як хитне, як кине, ніяк в штанину не попаду...

Зате наш дядько почував себе чудесно: розвалився на лаві на палубі й міцно спав.

В Євпаторії пароплави стають на рейді далеко від берега, а за пасажирами приходить місцевий катер. Та цього разу катер не міг прийти, бо дуже розгулялось море. Було оголошено, що в зв'язку з штурмом пароплав «Ленін» в Євпаторії не зупиниться, а висадить євпаторійських пасажирів у Севастополі. Отож через чотири години всі ті, кому не повезло, сходили по трапу на севастопольську землю... Окрім того самого дядька.

— А ви чого не сходите?

— А куди я піду? Я ж купив квитка до Євпаторії, ото й везіть...

— Так ми ж їдемо до Батумі, і в Євпаторію повернемось аж через сім днів!

Ніякі умовляння і роз'яснення не допомогли. Приму-

сити ж дядька зійти на берег наша адміністрація не мала права, бо є таке положення, що «пароплав, взявши на борт пасажира, обов'язково повинен доставити його в порт призначення, незалежно від погоди і від того, скільки б його довелося возити».

Одним словом, іхав з нами дядько далі. Розпогодилось, і ми пливли чудесно. Дядько спостерігав кримські, а потім кавказькі краєвиди. Ревізори, що траплялися в портах, не могли до нього причепитися: все законно! А дядько був задоволений.

Зупинить, бувало, матроса і висловить своє захоплення:

— Дивлюсь оце і думаю, яка краса! А море яке гладеньке. От щоб стільки землі рівної!

Наша команда починала розгадувати його хитрість: в ту пору на півдні України було сутужно з хлібом, і ми догадувались, що дядько іде на Кавказ по борошно.

Так воно й вийшло. В Батумі він купив півтора мішка борошна, заплатив за багаж... і повезли ми його безплатно назад аж до Євпаторії!

А в Євпаторії, через сім днів, він сказав, посміхаючись лукаво:

— Мені вже не треба сюди. Я іхав тоді до сина, а тепер його, мабуть, перевели кудись...

Купив дешевенького квіточка од Євпаторії і поїхав назад. Сходячи на пристані в Одесі, де чотири дні спеціально чекав штурму, дядько всміхнувся нам хитрувато:

— Бувайте здорові, хлопці! Хоч і не повезло мені у вас через отой штурм, зате світу побачив...

Наш старий капітан, що на своїм віку перевіз безліч усіяких пасажирів, говорив потім, що дядька з таким характером стрів уперше. Всіх перехитрив!

МОЇ ПЕРШІ ВЧИТЕЛІ

Мою першу любому вчительку звали Олена Северинівна. Пізніше я навчався в технікумі і в інституті і було в мене багато хороших учителів. Та Олена Северинівна залишається в моїй пам'яті найкращою й найдорожчою.

Мов зараз бачу: молода, красива, в ніжно-голубому чи ясно-рожевому платті заходить вона в клас і каже нам: «Добрий день, діти». Вимоглива, строга і водночас лагідна, вона так захоплювалась уроком, знаходила такі слова, коли оповідала про природу чи про письменників, що ми — маленькі Івані, Марійки і Степани — сиділи мов зачаровані.

І нас, і наших батьків приємно вражало ще й те, що Олена Северинівна завжди була напрочуд акуратною, чистенькою, в блискучих туфельках, нібито в наших краях не бувало ні вітрів з пилокою, ні дощів. Хіба ж могла якася мати пустити в школу до такої вчительки свою дитину невмітою чи незачесаною?

Таким же любимим учителем у селі був і чоловік Олени Северинівни — Євген Карпович Степанок, який ніколи не дозволяв собі прийти на урок чи вийти на люди у невипрасованому костюмі, в несвіжій сорочці, без галстука.

А як він господарював на просторій шкільній садибі! Бувало, досвідчені літні хлібороби повіттягають голови над штахетами і довго дивляться на город Євгена Кар-

повіча. А там справжнє царство краси: різноманітні дерева й кущі, квіти всіх кольорів. І скрізь порядок, чистота... А як на скрипці грав Євген Карпович!

Тридцять п'ять років провчительювали вони у нашому селі Миколаївці. Малюки, що підростали, їхні батьки, у яких уже сивіли бороди,— то все їхні учні!

Коли Олена Северинівна чи Євген Карпович проходили вулицею, кожен хлібороб з цирюлю пошаново скідав перед ними шапку. Бувало, що біля кооперації збиралися літні дядьки і про щось гаряче між собою сперечалися. Але досить було наблизитись Євгену Карповичу, як дядьки, мов школярі, зразу ж замовкали.

Пригадую такий випадок. В роки колективізації в сільському клубі відбувалися бурхливі збори селян. Хто б не вийшов на трибуну — чи місцевий, чи з району, з залу летіли репліки, вигуки. Стояв неймовірний галас.

І от надали слово Євгену Карповичу. Стравожений зал принишк, замовк. Сусід штовхав сусіда:

— Цитте! Євген Карпович говорять.

Перед ним сиділи його колишні учні, яких він навчав не тільки грамоти, а й дисципліни, не одного, певне, і за двері виставляв. Тож на зборах запанувала тиша, мов у класі на уроці. І в цій тиші була шана і любов народні.

Минали роки. Віддавши все, що могли, людям, Олена Северинівна і Євген Карпович пішли на пенсію і переїхали за тридцять кілометрів від нашого села, у місто Ананьїв, звідки ще молодими прибули до нас. В цьому містечку, де, до речі, жив і понад тридцять літ вчителював у гімназії відомий український композитор Ніщинський, автор невмирущої пісні «Закувала та сива зозуля», вони ї проживали спокійно аж до сорок першого року.

Грянула війна. За тимчасової окупації ворогом України старі вчителі потрапили в біду: позбавлені пенсії, жили дуже тяжко, голодували

І от у лютому, холодної зимової пори, вирушає старенький Євген Карпович з ціпком у руці з Ананьєва у Миколаївку шукати між дорогими йому людьми, яким віддав свої молоді літа, порятунку, підтримки.

Уже стемніло, коли Євген Карпович добрався до Миколаївки. Шукати притулку йому не довелося. В першій же хаті, куди він постукав, стріли і прийняли старого вчителя як рідного: обігріли, нагодували, постелили чисту постіль.

А другого дня вранці все село облетіла чутка:

— Євген Карпович і Олена Северинівна голодують...

— А де вони?

— У Наташки. Євген Карпович прийшов з Ананьєва, щоб дістати щось на прожиття.

І почали нести йому жінки-солдатки що мали: одна картоплі клунок, друга — курку, інші — гороху, олії.

— А від мене прийміть, Євгене Карповичу, оцю хлі-

бину,— мовила стара Мотря.— Це ж ви моїх опуків учили, обидва лейтенанти, десь воюють тепер з ворогами....— І витерла сльози.

Довідався про появу в селі Євгена Карповича і місцевий староста, теж колишній його учень. З'явилися на очі своєму вчителю йому було соромно, хоч, як розказують, обрали його на цю посаду майже силоміць. Старості, певне, жалко стало старого вчителя. Викликав він мірошників, наказав їм викрасти з млина мішок білого борошна і пригрозив, щоб, боже борони, Євгену Карповичу не сказали, де взяли. Дав коней, підводу і прошепотів на вухо іздовому:

— Поїдеш раненько з мішком до Наталки, все повантажиш і одвезеш Євгена Карповича в Ананів.

Другого дня удосявта десятки жінок, дідів і дітей проводжали сивого вчителя аж на край села.

— Ой, підождіть, Євгене Карповичу! — доганяючи воза, гукала тітка Ольга.— Спекла оце якраз пироги, то візьміть на дорогу!

За селом підвода зупинилася, почали прощатися. Всі заговорили: передавали привіт Олені Северинівні, питали, оглядаючись, що ж воно далі буде, чи скоро наші прийдуть.

Не встиг схвильований учитель підвести і зняти капелюх, як хтось вигукнув у натовпі:

— Цітьте, Євген Карпович говорять!

— Думаю, що терпіти нам лишилося недовго. Цією вірою ми й будемо жити. Спасибі вам за все добре!

І підвода рушила на Ананів.

...Про цей останній приїзд старого вчителя у село розповіли мені земляки. Євгена Карповича уже нема живого (помер через кілька років після війни), а Олена Северинівна проживає в Москві у сина.

Ше довго будуть розповідати батьки дітям про Олену Северинівну і Євгена Карповича. У народу добра пам'ять: про тих, хто робить йому добро, він ніколи не забуває.

БЕЗ ЛИШНЬОГО

Ч

е було в тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятому році увечері, в сільському клубі на зборах. Обговорювали на тих зборах постанову райвиконкому про те, що весь хліб з поля треба звезти в скирти. Виступало багато товаришів. А потім у кінці залу підвівся дід Гарасим:

— А мені можна сказати?

— Почекайте, закінчить ось товариш, тоді й ви скажете. Всі ж зразу не можуть говорити.

— Ні, дозвольте зараз, бо забуду!

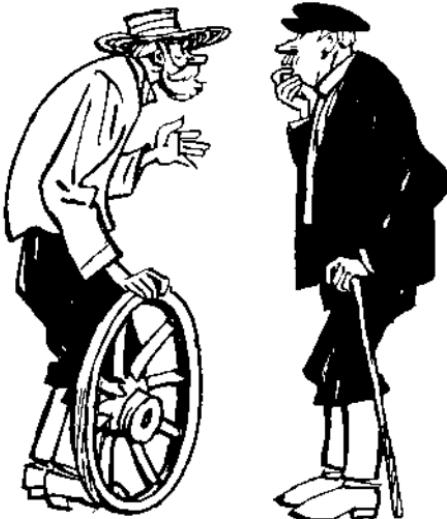
Пробрався наперед і почав:

— Я без лишнього. Я по суті. Так, як було, так і скажу. А було це вчора. Іду я із своїм сином Хведькою звідти, з-за ліска, де в мене пар був торік, де ото тепер Чалаприндова кукурудза. Взяли ми на гарбу небагато — так, може, копу, може, півтори взяли. Доїжджаємо сюди от, під гору. Звісно, коням важко, то ми й позлазили. Хведя, мій синок, іде позаду за возом, а я батіжок і віжки в руки — і ото, значить, тюп-тюп, кіть-кіть... і вибралися помаленьку на гору. Туди от на щовб, де оті дві жерделі, якраз на те місце, де я торік бруса загубив. Сонечко вже з півдня звернуло. Збоку коло дороги череда пасеться. Хведька видерся через задню крижівницю і улігся на снопах, а я через передню виліз. І ото, значить, з гори — кіть-кіть, гайда-гайда. З'їхали вниз, до Андрієвої гречки, де не візьмись лиха година — борозна... Гец! Трісь! Тпру-у! Що таке? Я з воза, а Хведька за

мною. Еге-еге! Дивлюся, а мое заднє колесо капелюшиться, капелюшиться і, значить, той... поламалось.

— Ну що ж, раз така біда,— кажу хлопцеві,— бери конячки і веди додому, а я з цим колесом до Кирюші. До нашого ковала, значить. Взяв я, товариші, те колесо і гайда. Доходжу до млина, а тут саме навпроти з базару мій кум Василь Бондаренко ідуть. Та онде ж і вони сидять, не дадуть збрехати. Стрів я їх: «Здрастуйте»,— кажу. «Доброго здоров'я,— відповідають і питаютъ: — Що це у вас за біда з колесом?» Ну, раз чоловік цікавиться, так я йому, товариші, і розказую, кумові, значить.

— Іду ото звідти,— кажу,— з-за ліска, де в мене пар був торік, а тепер Чалаприндова кукурудза. Взяв, розказую, на гарбу небагато — так, може, копу, може, півтори. Доїжджаємо сюди, кажу, от, під гору. Звісно, коням важко, то ми й позлазили. Хведя, мій синок, іде позаду за возом, а я батіжок і віжки в руки — і ото, значить, тюп-тюп, кіть-кіть... Вибралися, розказую, помаленьку на гору, туди от на щовб, де оті жерделі. Сонечко, кажу, уже з півдня звернуло. З боку коло дороги череда пасеться... Та чого ви смієтесь? Це я кумові, значить, учора розказую... Хведька, кажу, видерся через задню крижівницю і улігся на снопах, я через передню виліз. І ото, значить, з гори кіть-кіть, гайда-гайда. З'їхали вниз, до Андрієвої гречки, де не візмись лиха година — борозна. Гец! Трісы! Тпру-у! Що таке? Я з воза, а Хведька за мною. Еге-ге! Дивлюсь, а мое колесо капелюшиться, капелю-

шиться і, значить, той... Так оце, кажу, іду з ним до ковала.

...Реготав, заливався зал з того колеса. І тут головуючий не витримав:

— Ви скоро, дідусю, цю історію з колесом закінчите? Бо вже й лампа гасне.

— Зараз-зараз. Я вже до кооперації доходжу... Не перебивайте! Ви тут щодня виступаєте, а я один раз вишов і розкажу все, як воно було! Мимо школи я гайдагайда на той куток. Приходжу. А коло кузні зібралося багато людей: так от сидів збоку Петро Величко, так — Яшка Чимчик, отак ліворуч Явдоха сиділа. Та сама Явдоха, що її держить отої високий, що за очеретом живе, де ота канава. Та все одно ви не знаєте того чоловіка... Поздоровкався я з людьми. «О,— кажуть,— дід Гарасим! Як це ви на наш куток забилися? Шо у вас за біда трапилася?» Ну, раз люди мене питают, що за біда, так я, значить, ім і розказую:

— Іду, кажу, звідти, з-за ліска, де в мене пар був торік, а тепер Чалаприндова кукурудза... Одним словом, усе спочатку ім розказав. Та оце, кажу, прийшов до тебе, Кирюшо, щоб ти мені колесо полагодив. А він і давай крутити: то нема вугілля, то те, то друге. А тоді взяв мене, товариші, отак за оцей гудзик, одвів убік і говорить: «Як даси десять карбованців, то зроблю». Такі наші ковалі. Отож і хочу я сказати по суті: якщо гуртом — то хай же і коваль пристає до гурту. Щоб дружно і хліб возити, і якщо треба, й воза полагодити. Такий мій приклад, і я кінчив.

Довго згадували у нас той перший виступ діда Гарасима. Користь від його промови була та, що більше ніхто ніколи на зборах, як кажуть, не товк воду в ступі. Буває, тільки почне хтось повторюватися — зразу йому пригадують дідову промову.

— Без лишнього! — почуються вигуки, і всі сміються.

ДЯДЬКО СЕМЕН

З

дитячих літ пам'ятаю його: середнього зросту, смагляве обличчя, жваві й чисті, мов у юнака, сірі очі. На лівій нозі, нижче коліна — дерев'янка, дарована фронтовим лазаретом першої імперіалістичної війни. Оповідаючи про солдатське життя в окопах, дядько Семен ляскав долонею по дерев'янці:

— Одним словом, за два роки заслужив у царя-батьюшки оцю довбню. Стрибаю на ній, а як треба — скину і кілка заб'ю. Дуже практична штука!

Жартував, звеселяв себе і людей. І так наловчivся закидати на ходу свою довбню, що рідко хто, бувало, встигає за ним на своїх здорових ногах. Ходив на тій дерев'янці за плугом, іздив з нею верхи на коні, переношив мішки і навіть, задля розваги, боровся з парубками на соломі.

Найбільший скарб, який «дав йому бог», був голос. Лірично-ніжний і, здавалося, до самих зір високий сильний тенор. Коли в годину надвечір'я, повертаючись з поля, дядько Семен виспівував пісню, то не тільки в нашому, а й у сусідніх селах, що тягнулися по широкій долині, було чути:

Умер бедняга в больнице военной,
И долго родимый лежал!

Вабили в тій пісні дядька Семена, мабуть, більше варіації мелодії, а не слова, які він випалював одним подихом геть усі, яж до дієслова «лежал». А вже на остан-

йному складі демонстрував свій голос, варіюючи на високій ноті: «Лежа-а-а-а-ал!»

Не раз у нашему сільбуді, в гурті кремезних степовиків виводив він: «Та й немає гірш нікому, як тій сиротині». І як би не гули могутні баритони й баси, тенор дядька Семена зліав над ними так, що в сільбуді по кілька разів лампа гасла.

Чи гуляли в селі весілля, чи хто справляв родини або хрестини — його неодмінно кликали на такі оказії. Бо з ким же й поспіваеш, як дядька Семена не буде. Мав він у своєму репертуарі і сольні номери. Особливо чомусь полюбляв жартівливу пісню:

А я іхав, а ти спала.
А я свиснув, а ти встала.

Зберуться, бувало, на вечірку парубки й дівчата, зачнуть співати, а воно щось не виходить. І тоді хтось обов'язково каже:

— Ходіть до дядька Семена!

Постукають у вікно, розбудять, і він ніколи не одмовить, піде. Посадять його, вже сивого, як голуб, між найкращими дівчатами. «Заслівуйте, дядьку!» — попросять. І вже так наспіваються, що будуть тиждень згадувати.

Минали роки, а голос дядька Семена не в'янув. Продовжував звеселяти наше село. Часом бувало і так, що приїздили по нього парубки з сусіднього села фургоном і, як жартував дядько Семен, «на-прокат» брали...

Наспівається з ним одне покоління, відпарубкує, пожениться — підросте друге, потім третє, четверте... І все виспівує з ними дядько Семен.

Можливо, саме тому, що все життя його оточувала молодь, повна сили і краси, він не старів душою. Завжди був бадьорим, енергійним, по-парубоцькому хвацько по-кашлював, походжаючи своїм подвір'ям. Навіть у дні, коли хлібороби журилися, що нема дощів і гудуть суховії над степом, дядько Семен знаходив доречний жарт чи то якусь пісеньку, щоб розважити своїх односельчан.

Коли організувався в селі колгосп і в степу, за третьою горою, розташувалась тракторна бригада, дядько Семен протягом десяти років сторожував біля тракторів. Вийде, бувало, хтось із хати літньої чи осінньої ночі і чує, як далеко-далеко в полі пісня лунає. Слівав собі й людям, високому небу і широким степам.

Та однієї літньої ночі у тому ж безмежному причорноморському степу обірвалась його пісня. Було це на п'ятнадцятий день війни. Сторожував дядько Семен трактори і заходився вечерю собі варити. Вже закипав куліш, як раптом у небі заревли ворожі літаки, а через кілька хвилин об землю вдарили трасуючі кулі. Забачивши вогонь, фашисти скажено строчили з кулеметів.

Збагнувши, що воно діється, дядько Семен припав до землі, зняв свою дерев'янку і замахав нею в ревуче небо:

— Я вже одвоювався, чуєте, гади? — на весь степ крикнув. І замовк.

До самого світанку співали в полі тільки цвіркуни і перепілки. А вранці прийшли трактористи і побачили його нерухомим, з дерев'янкою у правій руці...

Коли будете їхати через наші краї і за селом Миколаївкою побачите кладовище — вклонітесь! Там спочиває мій добрій земляк — хлібороб дядько Семен, що все життя пройшов з молодими, з піснею.

РОЗПОВІДЬ БАБУСІ ГАНІ

За горою вже були наші. А фашисти тікали хоти... як міг: одні чіплялись на машини і гнали їх на захід сонця, а ті, що не почепилися на машини, бігли навпростець городами і через канави стрибали, як собаки... А з того кінця нашої Диканьки, бачу, горять хати. На мотоциклах з вогняними віхтями гасають факельники і підпалюють стріхи. Палахкотить полум'я, реве худоба... Страх один, та й годі!

Чую, вже ближче дирчать їхні мотоцикли. Виглянула з погреба — ой боже! — сюди пожежа котиться! Що робити? Як рятуватись? Ледве голова не трісне, думаю і побиваюсь.

А що, гадаю, коли обдурити їх, проклятих! Вхопила оберемок мокруватої солом'яної потерті, занесла в хату, кинула долі і підпалила. Повідчиняла навстіж вікна й двері, щоб вітром тягло. І повалив дим з моєї хати, через вікна і через горище повалив. Геть усю хату обкутав!

Я тоді по сусідах бігати. «Робіть і ви так!» — кричу на весь куток. — Бо інакше погибелль!» І люди давай і собі курища в хатах розводити. Всі подвір'я заволік такий дим, що очей не розплюшиш.

Добрались оті прокляті факельники до нашого кутка, побачили, що тут і без них «горить», і подалися через гору. А ми прилили водою курища, дим розвівся — і хати цілі зосталися! Замели ми їх, провітрili, а через

якусь годину вже стрічали наших солдатів-визволителів.

Цю розповідь я занотував у блокнот з уст бабусі Гані в її хаті за столом, коли мене поставили до неї на квартиру в лютому тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року.

— А коли прийшли наші, ви розказали,— питаю,— все це командуванню? Вас же до медалі або й до ордена представили б.

— Люди радили, щоб до генерала я пішла, та не було мені коли: то з жінками їсти солдатам варили, а потім всю ніч сорочки їм прали та сушили..

Сказавши це, бабуся Ганя відчинила скриню, щось звідти дістала і підійшла ближче:

— Ось про мене в районній написали... Ви собі читайте, а я побіжу, бо я ж служу при райкомі, треба за ніч всі печі почистити й натопити.

Коли я читаю в газеті або чую по радіо щось про Диканьку, в моїй уяві завжди постає образ бабусі Гані. Я ніби знову слухаю її розповідь про велику й просту народну мудрість.

Не було такого дня, щоб вона хоч на хвилинку не зайдла до моєї матері. Часом у якісь справі, а часом просто провідати зайде. Голубоока, завжди трішки замріяна, безпосередня й щира. Чим схильована, що думає — все розкаже, всю душу розкриє.

І досі пам'ятаю однії її відвідини.

Рипнули двері. Зайдла. І щоб «не засидітись», клямку з руки не випускає. Прихилилась до одвірка і вже розказує своїх тривоги.

— Проходьте ж та сідайте, Василино, — припрошуvala мати.

— Нема коли сідати, Наталко, бо в мене теж у печі горить. Забігла оце до тебе, бо так журюся, що вже й голова не витримує. Може, ти порадиш, що мені з ним робити і що вже йому, отому Івану, казати...

Іван — її старший син, кремезний і красивий парубок. У свої двадцять чотири роки він закохався по самі вуха у чорнооку дівчину Галю. А тітці Василині чомусь здавалося, що Гая не такою буде невісткою, якої вона хоче, бо, мовляв, і в хаті помастити вона не вміє.

Отож, стоїть тітка Василина, тримається за клямку і журиться:

— Чи вона йому що поробила, чи лихо його знає! Цієї ночі прийшов додому вже вдосвіта. Ходив навшпиньки

по хаті, їсти шукав. І так тяжко дихав, наче слабий. А тоді уві спі балакав, поки не збудила. Йй-бо, вона йому щось поробила!

Мати намагалася розвіяти її тривоги, хвалила Галю, що вона гарна, що з хорошої роботящеї сім'ї. Та тітка Василина мов не чула:

— Еге, не збий його, не розрадь, то влізе, як сліпे теля в яму, а тоді весь вік буде мучитись. Лежить оце зараз на животі в садку і щось пише, мабуть, листа їй. Не набалакався за ніч!

Зітхнула, замріялась, помовчала трохи і знову почала голосно журитися вже з іншої причини.

— Еге, розрадь його, збий, а він візьме, дивись, якусь приццуцувату і все життя буде тебе лаяти. А що мен? Хіба мені жити з Галею? Хай женеться! Еге, Наталко? Он посіяли дві десятини кукурудзи, роботи багато, а невістка, як не є, все-таки поміч. Зробимо піч у другій половині хати, і хай собі живуть...

Висловила ще кілька міркувань «проти» і «за» і немов прокинулась від замрії:

— Та чого ж я оце стою, там же у печі горить!

Тут якраз хтось смикнув за клямку знадвору. На порозі став її молодший спинок Андрій.

— Мамо, ходіть додому, бо Іван написав і поніс у сільраду заяву, щоб з Галею розписатись.

Тітка Василина сплеснула руками, по-материнсько-
му ніжно усміхнулась і мовила:

— Слава богу! Я ж бачила, що він щось таке
велике складає, наче на воловій шкурі пише. Слава
богу! Аж тепер я перестану журитися і голову сушити...

І побігла.

Та за хвилину повернулася і кинула з порога:

— Ну й що, як не вміє Галя красиво помазати в
хаті! Зачиню двері на защілку, сама помажу, а людям
похвалюся, що то вона. А там хіба я її не навчу? Своїх
же дівок усіх навчила!

— Звісно, що так. Вона ще ж молода! — підтримала
мати.

— Ну, то прощавайте!

Чиста у своїй широті, безпосередня та світла в
своїх радощах і в журбі — така вона, моя односельчан-
ка, колись тітка, а тепер уже бабуся Василина. Мабуть,
за щирість і добрість і полюбила її невістка Галя на
довгі літа.

Війна принесла Василині тяжке горе. Іван, як каже
вона, «пришкандибав, підстрелений у ногу...» А молодші
сини Андрій і Остап з війни не вернулися. Служили в
одній частині і обидва загинули в селі Ніструле, визво-
ляючи Молдавію від фашистів.

— Іздила я до них, — розповідала мені потім Васи-
лина. — Шістнадцять могилок за селом: і в якій же з
них Остап, а в якій Андрій — хіба хто скаже! Напла-
калась над кожною та й поїхала...

Два роки тому я знову був у своєму селі. Провідав
і її, стареньку.

— Як живете, тітко Василино?

— Та нічого, спасибі. Сиджу оце і журюся, що
пішла Галя на базар і теплої хустки не взяла, а воно ж
такий вітер холодний...

Потім було мені видно з батькового подвір'я, як

стежкою через широку долину з теплим платком під пахвою пішла тітка Василина крізь вітер назустріч Галі.

Я дивився їй услід і думав: десятки юнаків і дівчат з нашого села вчаться тепер у технікумах та інститутах, пізнають, як кажуть, високі матерії, деякі вже й на керівній роботі, в макінтошах ходять. Але багатьом з них ще треба довго вчитися у тітки Василини сердечної простоти, щирості і чистої, як материнська слюза, людяності!

З ОПОВІДАНЬ ДІДА ГАРАСИМА¹

Бджоли

Грабували нас гітлерівці вдень і вночі, в хатах і серед вулиці. Одні з них, бундючні, як гусаки, розбивали прикладами скрині, інші, мов ті тхори, по курниках шастали.

Хтось, видно, доніс їм, що є в мене пасіка.

І от якось вранці заходять. Один, видно, німець, другий — італієць, а третій — дідько його й розбере, що воно в них за служака, тільки й того, що голова, як до гори дном макітра:

— У тебе єсть бджола? — питає німець.

Я круть-верть...

— Бджола, — говорю, — це таке созданіє, пане, що тут єсть, а тут уже й нема.

Він як визвіриться:

— Не розказувати. Комендант наказав доставити пасіку в штаб! — І вже приклад підводить...

Що було робити?

Іду з ними за хату. Беру один вулик, німець — другий, італієць — третій, і несемо мою арештовану пасіку до коменданта. Почекайте, думаю, я вас, здається почастую. Воно ж було рано, і бджоли мої ще не розворушилися. Ідемо. Коли дивлюся — що таке? Люди регочуть навколо: той з-за тину вигляне і засміється, той з

¹ Записаних з уст Гарасима Андрійовича Рябошапки в Комінтернівському районі на Одещині.

вікна. Оглянувся, а невідомий головатий служака схопив поперед себе будку мого собаки Сірка і тягне слідом за нами, аж стогне. Видно, думав, що четвертого вулика взяв.

...Приводять мене в штаб. Бачу, в кутку сам комендант сидить. Примружив очі і ремінною гондолею ляпає себе по животу. Картуз на голові — хоч квочку в ньому підспай. Біля стола всяке дрібне начальство вертиться.

Ті, що привели мене, виструнчились, цокнули каблуками, щось тричі гавкнули і вийшли.

Встав комендант з-за стола, прицмокнув губами, облизався і, чую, белькоче своїй світі, що, мовляв, зараз мед будемо їсти. Видно, був він сином якогось міського промисловця і не знав, як з пасікою поводитись.

Націлив отак пальця на вулик і командує мені:
— Одкривай!

Інші, може й знали, що робиться це не так, але не сміють і писнути. Раз комендант сказав — мовчи, бо інакше і зубів не позбираєш.

— Тут, — говорю — пане, ще бджоли. Ось підніметься сонце, і вони у вікна...

— Які бджоли? Що для мене бджоли? — і туп ногою.

Хоч ти, думаю, і дуже бравий, та гляди, щоб тобі не довелося в цьому штабі на стіни дертись.

А він з розгону — бац чоботом... В одне деко, в друге, в третє. Бджоли — гу-гу, хмарою.

В одну мить лице коменданта обліпили, як щільник.. Він як улупить себе долонями по лобі. Та де там одбітися, коли штук із сорок уже шию хомутом обсіли. Він хап за потилицю, а вони його жалами в те місце, де аж галіфе тріщить. Як заляпає, як задрібоче комендант ногами. Дивлюся — ну чисто тобі гопачок получається.

Помічники, що вертілись, раді б, звичайно, порятувати начальника, та не до цього їм, бо самі рачкують по хаті і ногами хвицяють.

Кинувся один з них до дверей — а саме звідси, од вуликів, нова хмара насуває, то він назад.

А мені й смішно, й страшно, бо комендант на моїх очах, наче гумовий, розпухає, голова вже, як сито, шия аж на погони лізе. Очей не видно. На лиці тільки ніс стирчить, як печериця. Крутівся він, крутився, та як трісне головою об стіну. Потім, видно, очманів зовсім: звалився і давай боками об підлогу чухатись. Оце тобі, кажу, мед, та ще й ложкою.

А собі думаю, що мені це так не минеться. Метнувся надвір. А там того караулу — лобурів з п'ятнадцять.

— Чого ви, — кричу, — стовбичити тут, там пан комендант скоро богу душу віддадуть, так набрякають, що, мабуть, і в двері не можна буде виволокти...

Влетіли караульні в хату і врукопашну. Спочатку касками відбивали. Та бачать, невигідно: і їх загризуть. Тоді каски на голови і давай садити в повітря прикладами. Ніби трохи краще пішло діло.

Один з них (у якого під очима вже виросли гулі, як

цибулі) не добавив, та як гепне прикладом ефрейтора в крижі, той тільки зубами клацнув.

— Обережно, — гукаю, — панове, бо так і вікна можна повибивати!

Еге-еге! Дивлюсь — у дворі весь гарнізон зібрався, а вулицею кільканадцять душ волочать брандспойт од млина.

Шкода мені стало бідних бджілок.

Побіг я і повідчинах вікна. А вони, мої бджілки, як підуть рій за роєм на сонце — і в поле, квіточок шукати.

Думаєте, на цьому закінчилось? Ні. Бджола, вона таке створіння, що хоч куди залетить, а неодмінно до свого вулика повернеться.

Тільки прийшов комендант до пам'яті, тільки розсілася за столами його канцелярія, як почали бджоли назад злітатися. Побачивши їх, фашисти мерщій за картузи — і драла.

І що ви собі думаете? Днів чотири не давали їм віддиху мої бджоли. Гудуть над штабом, не дають нікому пройти. Мусив той штаб в інший кінець села перебиратися. Обили гітлерівці вулики гасом і спалили. Днів zo п'ять я ховався, а потім мене все-таки зловили, побили, прокляті, й потягли в поліцію на допит.

— Скажи, — питає начальник, — скільки бджіл було в тих вулицях?

— Й-богу, — відповідаю, — не знаю, бо не лічив.

— Брешеш! — кричить. — Пан комендант запевняє, що було не менше як сорок тисяч.

— Ну, раз вони, — мовлю, — так утверждают, значить, це істинна правда, бо їм, як не є, видніше...

— А яке в тебе імущество?

— Та нічого вже, — кажу, — нема, тепер тільки з бабою і Сірком залишився. Була, правда, тиждень тому ще коза, та й ту десь аж у Берлін погнали.

Тягав він мене, сіпав, зуба вибив, а потім ще в холодну на десять діб посадив.

Та дідько з ним. Що б не було, а все-таки мое зверху!

Вино

Як його відразу й розказати про те вино, коли діло з млина почалося? Сам я його зробив. Дістав коліща од плуга, забив у ослін зуба від борони, припасував корбу...

— Не журись, — жартую, — бабо, ти в мене тепер фабрикантша, свої жорна маємо!

Було в нас тоді ще з відерце кукурудзи, а змолоти ніде. Колгоспний вальцьовий млин німці спалили, а з вітряка зробили мішень і кілька днів з реготом стріляли в нього з гармат, доки зовсім не зруйнували. Отож я і мусив робити сам собі секретного млина.

Коли все було готове, вивів бабу надвір, поставив у караулі, щоб, бува, не спійматись, і почав молоти. Добрий млин вийшов... Як годину покрутиш — так і полонник борошна. А гуде, проклятий, а гарчить — шибки ходором ходять! Оце тобі, думаю, секретно.

До того ж від Сірка життя нема. Лиш почує оте гарчання в хаті — то двері гризе, то до вікон спинається. Ніби сказився, на все село вигавкує.

— Жени його, — кажу, — стара, а то, й-богу, він нас у поліцію запече.

Взяла вона ціпок і давай того собаку по всьому місту ганяти. Що оджене аж за глинище, а він оббіжить поза садом і знову кругом хати валує. Баба, значить, караулить, а я знаю своє діло — так налягаю на корбу, що ослін підо мною, як жеребець, гарцює.

Коли вбігає вона.

— Покинь! Ховай усе! Чотири німці йдуть!

Висмикнув я коліща — і під лавку. Тільки зібрав борошно в жменю, а тут і вони заходять.

Не встиг перший з них руку до мисника простягнути, як одному з тих, що позаду були, забажалося сісти. Побачив він ослін — і як гепнеться, та якраз на зубець від моого млина. Заверещав, схопився. А тоді всі чотири до мене з автоматами.

І почалася нова тяганина.

Я їм розказую, що тут ніякого покушення не було, що на той зубець моя баба колись ворочок підвішувала, як сир цідила. Та й ніяк, говорю, не сподівався, що пан сядуть, бо звикли ми до того, що вони, коли заходять, то їх не до лавки, а більше до скрині тягне. Та начальник поліції одне кричить: «Признавайся!»

А на третій день наказує мені:

— Ти мусиш дати потерпілому пану єфрейтору відро вина і три рази в ноги йому поклонитися.

Щоб я, думаю, Гарасим Чорноморець, якого тільки в сороковому році чотири рази в президію на колгоспних зборах вибирали, та кланявся оцьому паршивому гітлерівцю!

— Знаєте, що, — кажу, — пане. Дам двоє відер вина, а кланятись не зможу, не вистачить у мене сил, бо крижі зірвав.

Отож іду я додому з поліції й журюся, як мені і чим іхні горлянки залити. І придумав.

Позбирав та порозв'язував де які були вузлики з сушеною і заходився коло печі. Кинув у казан сухого терену, трохи глоду, шипшини зі жменю.

Стара звичайно, репетує: ти, мовляв, знову хочеш на свою голову щось вигадати.

— Не чіпай, — одвічаю, — не збивай з мислі, бо тут гуральня майструється.

Налив води в казан і давай їм оте вино варити.

Наварив узварчику, процідив, розлив у відра. Потім узяв жменю махорки, п'ять перчин, жмутик зеленої блекоти і трохи німиці для смаку. Поклав усе те зілля окремо в макітру, полив водою і гайда макогоном терти. Видушив з нього всі соки і градуси і долив тою юшкою відра. Взяв на язик покушувати, що за вино вийшло, а воно аж за печінку бере.

Не знаю, скільки в ньому було градусів, тільки знаю, що як пили його гітлерівські лобурі, то смакували й прихвалювали, бо воно ж з фруктів все-таки зварене. Навіть завели сварку, як мое вино зветься. Один говорить «мадера», другий — «мускат», а третій кричить «портфельное». Потім прив'язались до мене, скажи, мовляв, яке?

— Не вгадаєте, кажу, бо це зовсім іншого сорту і зветься воно «псирійське».

Давай вони його глушити кухлями. А коли випили,

повітрішли очі, понадувались, понайжачувались і давай таке викамарювати, що я зроду не бачив. Подурілі прямо. Один відгризає на собі гудзики, другий дубала стає, третій з автомата у сонце стріляє. Зчинилася така оказія, що прибіг якийсь великий начальник. Двоє п'яних помітили його і, видно, хотіли стріти по формі,— схопили на голові мої порожні відра і гайда сидячи раз за разом козиряти.

Бачу я, до чого воно йдеться, і потихеньку за двері. Та й подався додому.

Я зінав, що коли це діло розкриється, то повісять мене на тій же площі, на тому ж стовпі, де по три дні висіли і старий, світлої пам'яті, Гнат Іванович Коваленко, і наша ланкова Оксана Труш і інші. А тому побіг скоріше додому і, як тільки стемніло, забрав бабу, склав деякі речі на тачку, прив'язав Сірка до голоблі та й подався до невістки в слободу Веселу.

Отаке було діло. З рідної хати довелося крадькома тікати. Та дідько з ним. Що б там не було, а все-таки мое зверху!

Паспорт

Завірюха була — світу божого не видко. А я добирався з хутора від невістки в своє село, щоб відкопати на городі кожух і валянки. Ішов степом, бръохав по снігу і, на лиху, зачепився ногою за якийсь дріт. Тільки підвівся, обтрусив поли й бороду, коли чую:

— Стій!

Глянув — підходить три есесівці з гвинтівками. Розказав їм, куди йду й звідки. Кажу, що, мовляв, заблудив через цю завірюху.

— Паспорт! — кричить один.— Паспорт!

Що його, думаю, робити? Ніяких документів у мене

не було, крім паспорта на племінного колгоспного жеребця. Звали того жеребця в артілі «Македонський». Як почалася війна, сам я одвів його в дивізію і віддав командирові, а паспорта сховав тоді в шапку під вату та й носив при собі.

Бачу, що німці по-нашому ледве язиком ворочають. Дістав з шапки того конячого документа і подаю.

Один уявя, довго дивився, складав по одній букві, а тоді:

— Македонський? — питає.

— Так, кажу,— Македонський, Гарасим Кіндратович.

«Хоча б, міркую, далі не читав, а то там такі пункти йдуть, що я для них ніяк не підходящий».

— Народження тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року?

Прочитав, покосився на мене і як забелькоче:

— Брешеш!

— Це,—кажу,—пане, секретарша напутала, бо де ж воно видано, щоб п'ятирічна дитина та з отакою бородою.

Але, мабуть, ця заковика з роком народження навела-таки їх на підозріння. І тому давай вони дальші пункти звіряти з моєю фігурою і прикметами.

— Передні ноги в білих чулках,—читає той, грамотій.

— Іменно,—кажу,—в чулках. Позавчора лише баба вив'язала. Підняв штанину і показую.

Відразу признали мене в цьому пункті. Ну, гадаю, здається, викрутівся. А він знову очима в той паспорт:

— Masti сірої в яблуках...

Відносно «сірої масті» повірили, бо, як бачите, сивий, мов голуб, а з отим «в яблуках» почалася ціла морока.

— Це,—говорю,—був у нас сад у колгоспі, і я щоліта сидів у яблуках. Ів ті яблука, людей ними частував, сушив. Ото ж воно і написано: «Сірий і сидить, значить, на старості літ в яблуках». Професію, кажу, записано.

Втвікмачував їм, доказував і на словах, і на мигах.
Дивлюся, нижче читає:

— Брав участь у змаганні на іподромі...

— Це правда? — питает.

— Істинна правда. Так, бувало, насидається під тими яблуками за тиждень, що в неділю як вирвешся на той

іподром, то ніхто догнати не може. Сильний заживок у ногах мав від тих яблук.

Одним словом, ви ж мене розумієте, плів, що на язик лізло, доки вони не закоцюбли на холоді.

— Ну, добре,— мовив один.— Тепер знімай свої чулки — і цурюк.

Іду я в старих чобітках босоніж і провалуюся у кучугури снігу.

Доходжу до села, а назустріч німецький обоз. Спинили мене і заходилися знову документи перевіряти. Та тут

мені не повезло. Подивились вони паспорт, знайшли фальш, взяли під конвой — і в поліцію.

Той, що гнав, підійшов до коменданської канцелярії, подав туди паспорт «Македонського» (гляньте, мовляв, як обманути хоче!) і потнав мене до старшого поліцая.

Поліцай обмацевав мої кишені, забрав кресало і очкур від штанів, погрозив кулаком і сказав, що одшмагає по-німецьки, щоб не волочився і не задавав йому клопоту.

Сиджу я день у холодній і другий. Ніхто не допитує, ніхто істи не приносить. Голодний як вовк.

Коли на третій день одчиняються двері і два здорових німці з усієї сили жбурляють мені до кумпанії — кого б ви думали? — того ж таки старшого поліцая. Видно, дали йому доброго чосу, бо аж посинів.

Я мовчу, а він сопе і дивиться на мене.

— Чого ти посміхаєшся? — питає.

— Радий гостю, удвох все-таки веселіше буде. Значить, дослужився! За що ж це вони тебе так розжалували?

— За жеребця.

— За якого?

— За якогось «Македонського».

Послухайте, що воно вийшло. Як попав ото паспорт в канцелярію коменданта, то там, видно, передали його якомусь писарю, а той, мабуть, записав, що добавився ще один жеребець і що передали його на конюшню під опіку старшого поліцая. Через два дні комендант наказав подати йому того рисака. А коня ж нема.

— Де жеребець?

Поліцай заявляє, що ні сном ні духом не відає. І давай німці його лупцювати за те, що він, мовляв, сам украв того «Македонського». Та й вкинули ото до мене.

Не минуло й години, як зайшов у холодну сам комендант з гумовим бучком і два здоровених помічники з дубовими орчиками.

— Де жеребець «Македонський»?

— Не було такого жеребця, — клянеться поліцай і плаче.

— Як же,— кажу я,— не було? Жеребець «Македонський» сірої масті в яблуках, передні ноги в білих чулках, брав участь на іподромі... Був!

— Точно за паспортом, точно,— каже комендант,— А ти хто і чого тут?

— Місцевий,— кажу.— Без документа пішов у степ паливо збирати і оце затягли сюди.

— Виходь,— гукає.

А поліцая взяли під руки і повели випитувати, де ж все-таки дівся «Македонський».

Наголодувався в тій холодній, аж в очах темно. Та дідько з ним. Що б не було, а все-таки мое зверху.

ТЬОТЯ ШУРА

Над приволзькими степами гули холодні вітри, часом зривався сніг, часом сіяла льодяна сльота. Та не тільки від цього на душі було похмуро. Вчора вранці радіо повідомило, що фашистські орди вдерлися в Ростов. В осінньому небі все нахабніше сновигали чорні круки: кидали бомби на степові станції, обстрілювали дороги, по яких їздили та йшли на схід сотні біженців.

В один з таких тривожних днів тисяча дев'ятсот сорок первого року зайшов я у справах редакції (я працював тоді в газеті «Сталинградская правда») в обласний комітет партії. Те, що я там побачив, схвилювало мене на все життя.

В довгих обкомівських коридорах попід стінами сиділи, пригорнувшись одне до одного, худі обірвані діти. Сиділи тихі, зморені. Тільки іноді звучали їхні голосочки:

— Тьотю Шуро, я хочу води...

— А куди нас повезуть, тьотю Шуро? — питали малюки у білявої двадцятирічної дівчини, що клопотала коло них, як рідна мати. По тому, як горнулися до неї діти, якими оченятами дивилися на цю стомлену вкрай дівчину у ватянці і старенький шерстяній хустині, видно було, що тьотя Шура для них — найвищий авторитет, єдина їхня опора і надія.

— Валерик! Я кому казала не заглядати в двері? Ти чуєш, Валерик? — лунав строгий голос Шури. Але діти є

діти: обігрілись, відпочили, і найбільш непосидючі почали гратися, заглядати в кабінети. Було їх близько двохсот! Хіба встежиш за кожним? Тож і покрикує на деяких голубooke Шура.

Біля східців, що вели в коридор, стояла секретарка приймальної і всім, хто заходив, говорила одне:

— Ніхто нікого сьогодні не приймає, секретарі і весь апарат зайняті дітьми...

Звідкіль вони і як сюди забилися, як звати кожного—знала тільки Шура. В одному з районних центрів під Ростовом вона працювала вихователькою дитячого будинку. Час був тривожний. Фронт підступав усе ближче. Місцеві керівники ще за тепла, рятуючи дітей від бомб, вивезли дитячий будинок у невеличкий лісок за сім кілометрів у фанерні будиночки, в яких раніше щоліта містився піонерський табір.

А двадцять п'ять днів тому, коли фашисти прорвались вночі майже до райцентру, керівники району втекли, а дітей залишили напризволяще. З ними була тільки вихователька, комсомолка Шура, і три бабусі-куховарки, які, поплакавши над дітками, облишили роботу і подались у своє села.

На обрії, в темряві, вибухали червоні спалахи,чувся гуркіт гармат, рокотали машини, стогнав степ.

«Що робити? Як врятувати дітей і себе?» — думала Шура.

Спочатку вона вирішила вести їх в сусідні села і роздати по хатах солдаткам. Так і сказала своїм вихованцям:

— Розведу вас по людях, запам'ятаю, де кого залишила, сама ж піду через степи на схід. А там, як звільнить наш край од ворога,— усіх вас знайду й заберу. Ви чуєте, діти?

Та діти чути цього не хотіли. І старші, і найменшенькі, гірко плачуши, обліпили тьотю Шуру і, не зводячи з неї очей, голосили:

— Ми з вами підемо! — і чіплялися рученятами за плаття, за руки.

...І вони пішли з нею. Від станиці до станиці, через донські степи двадцять чотири дні вела їх до Волги комсомолка Шура. Крізь люті вітри і холодну осінню мжичку все далі й далі спішили за нею діти, долаючи метр за метром.

В одній станиці годували їх у колгоспі сніданком і вже дзвонили в сусіднє село, кілометрів за десять-дванадцять, щоб там стрічали їх люди з обідом. Отак і йшли маленькі біженці. Все далі й далі...

Що вони пережили, скільки набідувалися на трьохсоткілометровому шляху, як боліли їхні ніжки, скільки разів ховалися, як мищенята, по канавах та бур'янах, коли в небі ревли ворожі бомбардувальники,— навіть важко уявити.

Десь напівдорозі, коли їх розмістили на ніч по хатах в одному селі, до Шури підійшов голова артілі імені Калініна, літній чоловік на ім'я Андрій Петрович. Як і більшість хліборобів-степовиків, був він, спасибі йому, людиною м'якого і доброго серця:

— Ось що, дівчино. Восьмеро діток у тебе, бачу, зовсім манюні, а йти ж вам ще ой як далеко... — Андрій

Петрович замовк на хвилину і одвернувся, дивлячись у вікно. А потім повів далі: — Ти їх або нам залиш, або дамо вам коня, посадиш слабіших на воза...

— Спасибі! Візьмемо коня! — зраділа Шура. — Тепер нам буде набагато легше...

І закалатав у степу віз попереду дитячої колони. Вороного коня діти відразу полюбили. Назвали його Орлом і, де тільки траплялась по дорозі якась травичка чи жмутик сіна, підбирави і несли своєму Орлові.

На двадцять четвертий день під командою тьоті Шури натомлені і змучені діти завершили свій довгий і тяжкий шлях. Прив'язали до клена на тротуарі свого коня Орла і зайшли з тьотею Шурою в білій будинок обкому. Тут ім було тепло і затишно, як у батьківській хаті. Зігрілись, одпочили і почали навіть гратися.

Як і багато інших, що прийшли того дня до обкому, стояв я і дивився на цю зворушливу і незабутню картину.

А в кабінетах дзвонили телефони:

— База? Що у вас є з дитячого одягу? Пальта є? Негайно вантажте на машину і привозьте до обкому. З деяких складів, баз і магазинів уже привезли що було: чобітки, білизну, теплі хустки, шапки...

Доки працівники апарату обласного комітету переодягали дітей, перший секретар Олексій Семенович Чуянов уже розпорядився, куди везти і де розміщати дітей. За Волгою у місті Ленінську в двоповерховому будинку для них уже варили їсти, топили печі, застилали ліжка.

І от одягнені у все новеньке, веселі й збуджені, вийшли діти на вулицю, де їх чекали чотири вантажних машини і прив'язаний до клена Орел... І раптом розплакались. Спочатку кілька, а потім і всі захлипали.

— Перестаньте! Як вам не соромно! — заспокоювала Шура.

— Чого вони?

— За Орлом плачуть, жаль розлучатися, — сказала всміхнувшись і сама витерла сльозу.

— Підождіть! — озвався один з проводжаючих. Вернувся в будинок і покликав якогось чоловіка в кожушку й шапці:

— Сідайте на цього воза і їдьте на переправу. Доставите коня й підводу в Ленінськ, там на вас чекатиме грузовик.

Діти сіли. Заревіли мотори...

— Щасливої вам дороги! До Ленінська і в житті!

Дівчатка й хлопчики замахали руками.

Слідом за машинами затюпав Орел, загуркотіла підвода. На передньому грузовику у теплій солдатській шапці і в новенькій шинелі стояла спиною до кабіни білявадонська козачка комсомолка Шура.

МІЙ ПОПУТНИК АРКАДІЙ СОЛОМОНОВИЧ

Серпень сорок первого року. Стою на станції Куберле і чекаю поїзда. Вже минула й одинадцята година, а на горизонті ні димочка, ні гудочка. По перону походить розпарений сонцем черговий у крислатому червоному картузі.

— Поки що нічого не відомо! — оце і вся його відповідь.

Бачу, поспіша до чергового ще один пасажир — швидкий, метушливий старичок з борідкою. Підбіг і прямо з ходу сипонув словами, як з мішка:

— Здрасті, товариш начальник! Ви, безперечно, бували в Кишиневі, бо у вас же проїзд безплатний. І я певен, що ви, товариш начальник, бачили там на центральній вулиці, біля аптеки, нашу знамениту на всю Бессараїю друкарню... Як? Ви не бували в Кишиневі? А я там проробив наборщиком тридцять літ!

— Кажіть, що вам треба, громадянине! — перебив похмурий черговий.

— Зараз я все розкажу. Ви, безперечно, добре знаєте, товариш начальник, вашого районного редактора Кіндрата Андрійовича Твердоступова... Невже не знаєте? Одним словом, товариш Твердоступов викликає мене з Куберле до себе в Орловку. І ви, мабуть, догадуєтесь, чого викликає: видно, чув, що кишинівський поліграфіст Аркадій Соломонович як уже щось набере, чи зверстає, чи візьме на шпони, то будьте певні! Я вас дуже прошу:

порадьте, товариш начальник, як добрatisя до Орловки, де мене ще зранку виглядає товариш Твердоступов.

Доки черговий міркував, підійшов і я ближче, бо й мені ж туди їхати.

— Ось на четвертій колії стоїть порожняк. Через п'ять хвилин відправляю. Чіпляйтесь де-небудь і йдите... — буркнув черговий.

— Спасибі, товариш начальник! Може, дозволите передати од вас привіт товаришу Твердоступову?

Той махнув рукою і пішов. А старичок до мене:

— Значить, і ви в Орловку? То я вже, будь ласка, з вами. — Сказав, рвучко повернувся і погукав у бік пристанційного скверика, де стояли його сива дружина, невістка і троє малих онуків: — Фіра, мені повезло! Іду порожняком. Ось молодий чоловік теж туди, — показав на мене. — Передай Іцику Файнштейну, що не пізніше шостої я привезу результат!

І ми поспішили з ним на четверту колію. Та як сісти? Вагони всі, як на гріх, — довжелезні пульмані, з високими заливними бортами. Ну, я підстрибну, скажімо, вчеплюся і видерусь. А як він, мій старенький попутник?

— Знаєте що, — кажу, — папашо, сховайте оці свої документи за пазуху, а я вас підсаджу...

Присів, підхопив його на руки і підняв. Старенький вхопився за борт, перевалився на той бік і, чую, гунув на дно пульмана. За ним вибрався й я.

— Будьте ласкаві, — попросив дідок, — підніміть мене вгору на хвилинку, я помахаю онукам і крикну жінці, щоб вона не хвилювалась...

Та я не встиг цього зробити, бо поїзд смикнув і пішов.

— Велике вам спасибі! — усміхнувся Аркадій Соломонович. І, як більшість простих трудових людей, відразу щиро і безпосередньо почав говорити: про кишинівську друкарню, що на центральній вулиці, біля аптеки, якраз навпроти магазину «Соки», про те, що він, як по-

ліграfiст високої квалiфiкацiї, добре заробляв, мав свiй будиночок, садочок, а тепер через проклятого Гiтлера мусить валятися по станцiях, шукати роботи, притулку. А потiм чогось спохватився і каже:

— Може, ви сумнiваетесь, то я вам покажу свої докumenti, грамоти, подяки! — і вiн вихопив з пазухи цiлий жмут паперiв.

— Не треба! — гукнув я і притримав його за руку. — Ви ж бачите, як поїзд летить і який тут вiтер. Пiдхопить вашi довiдки і рознесе по донських степах!

Поїзд набираv усе бiльшої швидкостi. Вагон гуркотiв так, що ми один одного не чули. I Аркадiй Соломонович припав до моого правого вуха:

— Син мiй на фронтi. Зо мною невiстка i онуки. A наш сусiд Іцик Файнштейн, з яким ми разом евакуювались, хоче з Куберле їхати далi, за Волгу. Якщо орловський редактор має вакансiю, то я зостанусь тут, а якщо редактор роботи менi не дастъ, то разом з Іциком i я далi пойду. Одним словом, я повинен привезти сьогоднi Іцику результат, — кричав вiн менi скiльки було духу i все пiтав: «Ви зрозумiли?»

За якихось сорок хвилин пульманi наблизилися до Орловки. Вже було видно на обрiї високий вiтрогон, будiвлi...

Погукавши ще один одному, ми склали точний план нашої висадки: я стрiбаю перший, Аркадiй Соломонович перекiдає ноги через борт, я ловлю його i зсаджу на орловський перон; потiм ми розходимось — я до воєнкомату, вiн у редакцiю; пiсля цього я приходжу за ним, десь щось разом поiмо i їдемо назад...

Потужний гудок. Кiлька рiзких поштовхiв. Заскрипiли гальма. Поїзд притiшив хiд. Я вже приготувався, навiть одну ногу перекинув через раму. Та що це? Бачу, машинiст вхопив на ходу з рук чергового жезло... Смикнуло дужче. Ще дужче. I я сповзаю назад у пульман.

Все ясно! Правда, Аркадій Соломонович ще не здогадується, в чому річ:

— Бачите,— каже,— як добре, що на цей сіли. Тепер я таки привезу результат Іцику,— сказав, а потім очима закліпав:

— Чого ж він не стає?

— Діло погане, папашо! — пояснюю.— Везе далі...

— Що значить далі?

І ми летимо на всіх парах на захід.

— Прощайте вже і Куберле, і Орловка!

Промайнув один полустанок. Другий. Промайнула станція, на якій я ледь встиг прочитати: «Кур'онная»... Я журився стоячи, а Аркадій Соломонович туплював сюди-туди.

— Ми зробили помилку,— каже.— Треба було машиністу сказати, він би знайшов причину для зупинки...

А поїзд летить і летить. Нарешті став. На якомусь степовому роз'їзді. І на наше щастя, бачу, стойть зустрічний ешелон з евакуйованими. Стоїть головою на Орловку.

В одну мить зняв я свого попутника і спішу посадовити кудись на платформу. Та Аркадій Соломонович сідати побоюється:

— Підождіть! — махнув рукою.— Я повинен точно знати, куди він іде, цей поїзд. Я вже накатаєся! — і метнувся тюпцем вздовж платформи.

— Фур на Орловку? — питает.

Люди розводять руками. Одні називають Саратов, інші Астрахань, бо Орловки ж, мабуть, і не чули.

— Ви зрозуміли? — кричить Аркадій Соломонович.— А ще агітуєте мене сідати!

Він біжить, а я за ним. Боюсь, що залишимось. Майже силоміць таки всадив його.

Платформи покотили. Ми сидимо і розмовляємо з ним про те, що все ж нам пощастило: хай пізніше, а в

Орловці таки будемо! Бо летимо — аж картузи вітер зриває.

Не доїхавши кілометра півтора до Орловки, ешелон зупинився. Стоїть десять хвилин. Стоїть двадцять.

— Може, підемо помалу? — звертається до Аркадія Соломоновича. А він уже стомився, навіть говорить менше.

— Який смисл нам іти пішки? — каже. — Хай уже ближче підтяgne, не вік же йому тут стояти...

Почміхав паровоз, вистоявся, а тоді як рвонув... і станція Орловка тільки прошмигнула перед нами. Прено мазад на Куберле без ніякого результату для Іцика. Аркадій Соломонович сидить засмучений, ворушить губами: видно, сам із собою щось балакає. Тоді нахилився і кричить мені:

— Може, ви скажете, навіщо мені оця екскурсія?

Та найнеприємніше було попереду, бо, домчавши до Куберле, паровоз наш тільки свиснув. І не думав ставати, полетів далі — уже на схід, у бік Волги... Залізниця тут іде через селище. Ось пропливає перед очима і та вулиця, на якій ми живемо. Раптом Аркадій Соломонович підскочив. Смикає мене за плече і показує:

— Он моя невістка воду несе! Соня!.. — зачав їй щось гукати по-єврейськи. Та невістка не почула...

Пролетіли ще два перегони, встали, плюнули зі злості і сіли в холодку за будкою. Журимось, що нам далі робити. Вікно будки відчинене, і нам чути, як черговий стечового роз'їзду кричить у селектор:

— Диспетчер, диспетчер! Я — Верблюд, я — Верблюд!

Пішов до нього, розпитав і дізнався, що нам знову повезло: хвилин через п'ятнадцять ітиме збірний поїзд на Куберле.

— Повірте мені, що я вже боюся на них сідати! — щиро сердно зізнався Аркадій Соломонович.

Та на цей раз усе закінчилось добре. Рівно о шостій вечора, саме тоді як Аркадій Соломонович мав повідомити Іцику результат, ми, стомлені й голодні, дібали од семафора до перона нашої станції.

Ще здаля я помітив, що все сімейство Аркадія Соломоновича жде свого дідуся: і стара Фіра, і невістка Соня, і онуки поприкладали долоні до брів і вдивляються у бік Орловки. З ними ще один літній чоловік, мабуть, той самий Іцик.

Нараз один з онуків повернувся і побачив нас:

— О! Дедушка!

Всі кинулись йому назустріч. Стара Фіра сплеснула руками і щось здивовано питає: очевидно, не добере, чого її Аркадій прибув з протилежного кінця.

— Який результат?

І Аркадій Соломонович сипонув словами й замахав руками:

— Який у чорта результат!.. Фур — Кур'онная, фур — Орловка — гу-гу! Фур — Верблюд, Куберле!..

І всім стало жаль його: погладили по плечах, взяли під руки і повели додому.

...Більше двадцяти років пройшло з того часу. А я й досі не можу забути свого попутника. За ці літа я знайомився з багатьма людьми, та, призналася, добру половину з них забув. А старого кишинівського поліграфіста пам'ятаю! Якщо він живий і якщо доведеться мені побувати в Кишиневі — обов'язково розшукаю Аркадія Соломоновича і провідаю.

У нас із ним є що згадати!

„Ще як не буде видно дуба“

Хав я машиною на Володарку. Власне, не зовсім певен був, що йду саме туди. Справа в тому, що за селом Озерною на Кіївщині дорога розгалузилась: одна пішла ліворуч, друга праворуч... Була неділя: людей у полі нема, спитати нікого.

Ще кілометрів zo два проїхав і наздоганяю бабусю з дідом. Ведуть на мотузці козу. Видно, з Озерної ведуть, з базару.

— Давай станемо, — кажу шоферу, — та все-таки уточнимо.

Порівнялися. Стали.

— Здрастуйте!

— Доброго здоров'я!

— Нам треба на Володарку,— звертаюся до дідуся.— I от не знаємо, чи правильно повернули чи ні... Куди вона веде, оця дорога?

Поки дідок підбив кашкета вище, поки збирався з думками, бабуся, що держала козу, одним подихом випалила:

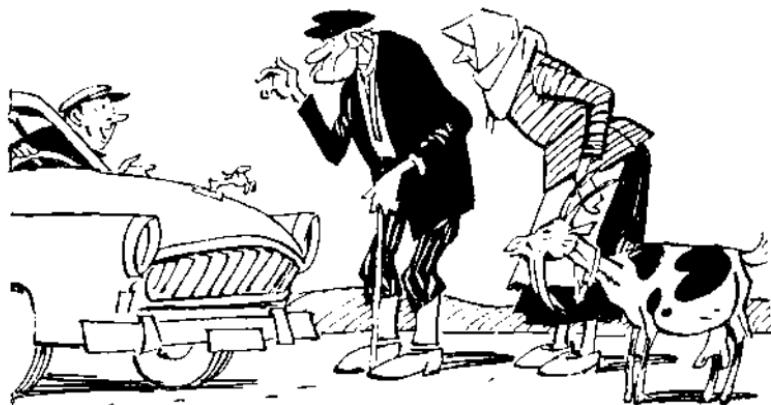
— Оце прямо їдьте і через півгодини будете там, я знаю, бо звідти родом!

Бабине втручання мов ошпарило діда, він різко повернувся до неї:

— Ану цить! Чого заторохтіла, тебе ж люди не питаютъ?

І бабуся замовкла.

Дідок знову замислився, ще раз підправив кашкета:

— Значить, вам на Володарку?

— Еге ж, на Володарку.

— Так от... Оце отак, як стоїть машина, так і держіть! Прямо і прямо... Там будуть ще всякі інші — і наліво, і направо — дороги, та ви на них геть і не дівіться. По оцій ось, що під вашими колесами, і їдьте. Ви поняли? Вбік не нада!

— Поняли, поняли, діду!

— От! А тепер так. Єздете держать прямо і прямо, а тоді... як ще не буде видно дуба... як дуба, кажу, ще не буде видно, повернете наліво. Ви поняли?

Тут я, призватися, закліпав очима:

— Так його ж,— кажу,— того дуба, і зараз не видно!

— Хе! Це ж не тут, це як там далі ще не видно буде...

— Ясно! Спасибі...

Уточнили ми все і поїхали сміливіше.

Ох і попало коням!

Було це на Полтавщині. З блокнотом у кишені, ще молодий, ішов я з райцентру у село Малі Шишачки.

Кілька чоловік сказали одне й те ж:

— Як підете он отію степовою дорогою, то буде рівно сім кілометрів.

Іду годину. Вже й півтори йду... Ліворуч білє гречка, праворуч хвилюється висока пшениця, а Малих Шиша-чок ще й не видно.

Аж бачу — назустріч підвода йде. Дорога суха, грудки... На підводі, на дощі, покладеній поперед драбин, сидить, бачу, дебелій дядько. І так ним трясе, так підкидає, що аж картуз на голові підстрибує.

Підняв я руку, і дядько вигукнув протяжно:

— Тпру-у-у!

Привіталися. Натягнувши віжки, дядько встав на возі.

— Чи далеко мені ще до Малих Шиша-чок? — питаво.— Казали, сім кілометрів, а воно наче щось не те.

Після деякої паузи дядько заговорив:

— Якщо точно вам сказати, то це буде, щоб не збрехати, ну не більше як...

Він не докінчив фрази, бо коні так рвучко смикнули, що дядько лель не впав.

— Тпру-у-у, щоб ти сказилася! Ач, яка проворна! То не підженеш її, а це, бач, не встоїть, проклята!

В повітрі засвистів батіг.

— Тпру-у-у! — смикнув ще раз за віжки. А тоді знову повернувся до мене.

— Скільки кілометрів? Кілометрів скільки? — перепитав я, щоб довго не затримувати чоловіка.

— Так я ж вам оце й хочу сказати, а воно, бачте, яка худоба... Якщо брати оце з цього місця аж у село... Вам у колгосп чи в сільраду?

— В колгосп...

— Значить, оце звідси туди буде...

Коні рвонули знову.

— Щоб ти погибла! — крикнув дядько. А тоді, бачачи, що коні все одно не дадуть йому поговорити, сів на дошку і, вже ідучи, кинув сердито:

— Морочите голову! Триста метрів з гори зійдете — і Малі Шишачки!

...І скільки я не оглядався, він усе періщив коней багаторазом за те, що не дали йому досчочку побалакати.

Ниселиця

Стояло жарке літо. От-от мали початися жнива. Саме тому і послала мене редакція на Херсонщину, в Цюрупинський район, який першим і мав їх починати.

Таврія! Край золотих пшениць, виноградів, кавунів, абрикосів... З приємністю згадую і мов зараз бачу перед собою ту неповторну степову красу.

...Десята година ранку. А я йду з села Копані у село Раденське. Залишилось ще кілометрів шість... Позаду закалатав віз, і мене наздогнав старенький чоловік. Привітався, знявши картузика, минув мене і в міру віддалення все повертає і повертає голову, не зводячи з мене очей. Видно, хотів розгадати дідок, що це воно за незнайомий молодий чолов'яга в його краях мандрує.

— Далеко путь держите? — озвався.

— Та в Раденське! — кажу йому.

— О! То це ж до нас. Сідайте, підвезу...

Подякував. Сів з ним поруч. Ідемо. І, звичайно, не мовчимо. Ще раз оглянувши мене з ніг до голови, дідок повів розмову:

— Це ж ви, мабуть, з району до нас, як уполномочений?

— Ні, дідуся, не з району...

— Ну, значить, з області! — кинув він трохи бадьоріше.

— І не з області,— кажу.— І не уполномочений...

— Ну, а все ж таки представник? — цікавиться він далі.

І я розповів дідкові все: що я з редакції, у якій справі прибув, на скільки...

— Значить, ви оце і є з самої редакції?— уточнив він.

— З самої...

— От як воно буває, скажіть! Ідеш собі отут у нас степом, і не знаєш, що стрінеш саме ту людину, яка тобі так потрібна! А в мене ж, товаришу редактор, є до вас діло, та ще таке, що аж пече...

— Скарга якась?

— Ні. Зовсім інше діло. Може, комусь воно і смішне, а мені біда. І я його вам зараз розкажу...

Поклав віжки на ручицю, повернувся до мене і почав:

— Значить, так, товаришу редактор. Мені вже шістдесят чотири. Є в мене баба, звати її Паша. А в неї є сестра. Живе вона, та сестра, від нас за тридцять кілометрів. Може, чули село таке Андріївка, це отак туди,— показав пужалном,— у бік Чаплинки. І от, значить, оце два тижні тому забагла моя баба їхати до сестри в гості. Ой, поїдемо, каже, бо, може, я скоро вмру...

Як я не збивав — нічого не вийшло. Наповратилася, і хоч ти їй що. Ну, добре, кажу, ціть, поїдемо.

Одним словом, поїхали... Минули кілометрів з вісім-надцять і стали погодувати коней. Стали в холодочку, під акацією, а за тином, на городі, такі, бачу, вишні, такі рясні, аж червоно!.. А коней же треба і напоїти. Отож пішов я до людей у хату, відра попросити.

Заходжу, а люди якраз сіли за стіл, налили повні миски киселиці з вишенъ і їдять. Я ім: «Час обідати!» А люди: «Милості просим!» — «Спасибі,— кажу.— Я прийшов відра позичити». А вони: «Сідайте,— кажуть,— та киселиці пойсте». Одним словом, товаришу редактор, не зумів я відмовитися!

З'їв миску, а вони мені другу. Подякував. Напоїв коней. І далі.

І що ви собі думаете, товаришу редактор, так вона мені пішла не в апетит, ота киселиця, що лише проїду гони і стану, лише проїду другі — і тпру-у!

При цьому, звиняйте, случаї і загубився десь у бур'янах документ на оці коні. А тепер ходжу і клопочу. Прийду в міліцію, а начальник почує, що по документи, гукне у віконце: «Нада в газету!» — і зачинить.

Оце й зараз од нього іду. Отаке-то діло! Я точно вам розказав, як воно було, а ви вже, пожалуста, наведіть на мене, як розсяву, критику. Воно, конешно, може, хто буде читати і сміятись, та що поробиши. Мені аби документи!.. — закінчив дідок свою довгу просьбу.

Може, він і більш детально розказав би цю історію, та вже не було коли, бо в'їдждали ми в Раденське. Я розтлумачив дідові відносно об'яви в райгазеті, і він сказав, що тепер йому все ясно...

Згадав я і написав оце для того, щоб сучасна молодь говорила: «А при нас таких дідів нема! Наші діди слухають радіо, читають газети, дивляться телевізори!»

Правильно! Слухають, читають, дивляться... Та на початку тридцятих років телевізорів, електрики, радіо в селах наших ще не було. Тому діди отакі були.

Дамочка в голубому платті

Почалося з того, що товариші з житомирської газети порадили мені не їхати автобусом.

— Краще, — кажуть, — вибереться на околицю трамваем, а там якраз і зупиняються таксі, що йдуть на Київ.

Так я і зробив.

...Отож стою за містом, виглядаю київську машину. Хоч людей тут, на перехресті, багато, та це нічого — в різні кінці вони йдуть.

Не пройшло і двадцяти хвилин, як підкотило порожнє таксі. І якраз те, що мені й треба.

Сідаю поруч із шофером, спереду, щоб усе в дорозі добре було видно. Відразу ж даю, ще старими грішми, п'ятдесят карбованців, згідно з домовленістю. А шофер, вибачившись, каже:

— Візьму ще двох пасажирів і будемо їхати...

— Добре...

Ждемо. Ще ждемо...

Аж ось прямує до нас молодий, стрункий, дуже гарний майор. Все на ньому виблискує: чботи, ремінці, козирок. Видно, тільки що поголився, бо лише наблизився — так і запахло одеколоном.

— На Київ? — питает.

— Так. Будь ласка!

Ціна за проїзд майора не збентежила. Заплатив. Сів. І вже, бачу, ззаду в шоферське дзеркальце на себе поглядає, поправляє кучері.

Шофер тоді йому:

— Ще одного пасажира візьму, товариш майор, і рушимо...

— Чудесно! — обзывається той.— Мені аж о шістнадцятій годині давати рапорт про повернення з відпустки, а зараз маємо тільки десять. Чудесно!

І от не поспішаючи наближається до машини молода гарненька дамочка. Великі голубі очі, голубе плаття, світлі коси, на руці теліпається сумочка.

Довідавшись, що таксі київське, дамочка спітала:

— А скільки?

— Так, як і з усіх, шановна, п'ятдесят карбованців! — явно заграючи, пояснює шофер.

А майор -- ну, як це вам передати? — просто очей з неї не зводить. Це ж поруч із ним сяде вона! І будуть їхати, так ото в парі, дві години...

Але саме тоді, як у майора розгулялася, мабуть, фантазія, дамочка прозаично сказала:

— Ні, що ви, товариш шофер! Це ж дуже дорого! Інші беруть по тридцять...

— Не знаю, я так не можу, прокачте...

І дамочка пішла.

А наш красень майор дивився їй услід і зразу аж посмутнів, бідолаха.

Більше ніхто не підходив. Видно, люди знали ціну, тому у цей бік навіть не дивилися.

Коли бачимо... іде! Та сама дамочка повертається!

Та дарма прояснів майор! Почувши, що за тридцять карбованців шофер везти категорично не хоче, вона повернулась і пішла вже остаточно.

І тут майор не витримав: вихопив з кишені двадцятку і ткнув водієві:

— Кажи, хай сідає! — і підморгнув мені.

— Правильно! — кивнув я.

Шофер відразу усе змикитив і висунувся у дверці:

— Мадам! Сідайте!

— Отак за тридцять? — почувся голосочек.

— Так, так...

Дамочка ще тільки підходила до машини, а майор уже відчинив дверці.

— Спасибі! — грайливо усміхнулась йому красуня. І поклала поруч з ним маленький чемоданчик.

А потім дамочка... Ну, хто міг отаке чекати!.. Потім дамочка обняла, бачимо, старен'ку бабусю, поцілуvalася з нею і мовила:

— Щасливої дороги, мамо! Глядіть же, як приїдете в Київ, обов'язково дайте мені телеграму!

Вмостилася бабуся коло майора — і машина рушила.

Шофер, прикусивши губу, міцно держався за руль. А майор кілометрів з п'ятнадцять мовчки дивився у праве віконце.

Та й що його, справді, тут говорити. Одне хіба скажу: не дуже смійтесь з майора, бо й з вами отаке могло трапитись. Дуже вже гарненька була ота дамочка.

МАРІЙЧИНЕ ГОРЕН

Ви, мабуть, бачили в газеті Марійчин портрет. Стойть вона серед поля, хустинкою вив'язана, усміхається, ніби каже вам: «Погляньте, який урожай визріває на моїй ділянці». Марійка з своїми дівчатами зробила все, щоб тільки радіти. Заказався у неї високий урожай.

А тут, на тобі,— горе.

Почалося воно з того дня, як газета на першій сторінці повідомила, що «Золота Зірка» скоро засяє на грудях ланкової». Голова колгоспу Іван Федорович так зрадів з цієї похвали, що, коли б тепер не повертається з поля, неодмінно зайде на її ділянку і висмикне коренів із шість, щоб увечері на виробничій нараді знову сказати ланковим:

— Дивіться, який приклад подає вам Марійка!

Не встигла вона умовити голову, щоб не робив цієї «проривки», як із сусідніх артілей в один день з'явилось три комісії. Прочитали вони в газеті, що на Марійчинім полі кожен буряк уже півтора кілограма важить, і не повірили.

— Хочемо,— кажуть,— на фактах переконатися. Ми ж змагаємося!

І зібралися їхати на поле. А в кожній комісії по сім чоловік. І кожен член комісії мітить хоч два-три «факти» повезти з собою.

Майже через день заскакував на її ділянку голова сільради Данило Матвійович.

Приїде і гукає:

— Здрастуйте, мої стахановки, гордість моєї сільради! Спішу в район. Викликають по молокопоставках. І заїхав, щоб узяти взірць наших успіхів. Приємно ж порадувати керівництво району...

Насмікає Данило Матвійович буряків, зв'яже їх у два пучки і їде в район. Один пучок кладе на стіл голові райвиконкуму, а другий бере з собою на нараду в питанні молокопоставок і, виступаючи там, гордо вимахує буряками:

— Ось яких успіхів досягла наша сільрада! На сьогоднішній день кожен корінь півтора кілограма тягне!

Скільки не воювала з ним Марійка, не допомагало.

— Ти повинна зрозуміти, — сказав Данило Матвійович, — що твої бурячки піддержують марку нашої сільради.

Не менше уваги приділяв Марійчиній ділянці і заврайфінвідділом Кузьма Калістратович Дзвоник, що був уповноваженим від райкому в артілі «Нове життя». Двічі на тиждень приїздив він машиною в поле, милувався визріваючим урожаєм. Потім, наказавши дівчатам берегти кожен корінь, запасався свіжими «зразками» буряків

і повертається в район. Зважував ті зразки і давав завдання старшому статистиківі фінвідділу підрахувати на арифмометрі, які результати дали його виїзди на ділянку знатної ланкової (у переведенні на центнери цукру, жому). Ці звеселяючі дані він переказував дівчатам. А одного разу Кузьма Калістратович порадував ланкову такою ідеєю:

— Ось на днях, — каже, — буде районний зліт, і я внесу пропозицію, щоб зробили екскурсію всіх ланкових району на вашу плантацію!

Марійка аж сполотніла.

— Не пушу! Нікого не пушу! Це ж кожен екскурсант задумає хоч по одному буряку вирвати!.. Ой, горе!

— Не хвилюйся. Я це питання ще погоджу, — сказав заврайфінвідділом.

І поїхав.

Та саме в цей час дівчата побачили, що до них спішить польовою стежкою якийсь смаглявий молодий чоловік.

Підійшов, привітався.

— Я — фотограф! — каже. — Бліснула у мене, дівчата, думка: давати щодня в газеті крупним планом, на дві колонки, зразки росту буряків на вашій плантації. Ви розумієте, наскільки це оригінально? За ростом ваших буряків слідкуватимемо вся область!

Марійка не витримала:

— Дуже оригінально! До осені вирвемо останній буряк, який залишиться, сфотографуємо його крупним планом і на цьому закінчимо копання... А на завод що я повезу — ваші фотографії на дві колонки? Ідіть собі, чоловіче добрий, і не вигадуйте мені нового клопоту!

Дівчата пішли підживлювати буряки, а фотограф склав свої триноги і подався назад через балку до станції.

Коли знову приїхав заврайфінвідділом, Марійка його попросила:

— Кузьмо Калістратовичу! Скажіть вашому статистику, щоб підрахував, скільки я можу втратити вро-
жаю, якщо голова колгоспу буде висміювати щодня
шість коренів, голова сільради — шістнадцять, ви —
з десяток на тиждень, та ще різні комісії, та екскурсії.
Дуже цікаво, скільки це буде в переведенні на центне-
ри цукру і жому?

Після цього Кузьма Калістратович облишив свої експерименти. Видно, налякав його арифометр. Та ще більше і зовсім несподівано налякав той арифометр голову сільради Данила Матвійовича.

Спішив він якось у район на нараду. Звичайно, заїхав на Марійчине поле і цього разу, щоб «порадувати керівництво району», нарвав буряків. Приїхав у район, одну в'язочку поклав на стіл секретареві райкому, а з другою вийшов на трибуну наради:

— Ось яких успіхів домоглася наша сільрада! На сьогоднішній день кожен корінь до двох кілограмів тягне.

— Досить! Далі про це я скажу! — перебив його секретар райкому і продемонстрував перед всією нарадою ті цифри, які дав йому статистик райфінвідділу на прохання Марійки. А потім став секретар давати такого чосу голові сільради, що той і впрівав, і висихав, і знову рукавом витирався.

Після цього припинилася «проривка» на Марійчиній ділянці.

Перестали навідуватись екскурсанти. Перестала журитися Марійка.

ЦЕ БУЛО В ГОТЕЛІ

у самому центрі шахтарської столиці є готель «Донбас». Є там на другому поверсі кімната № 63. Сиджу в ній за столом і пишу про те, що сталося саме в цій кімнаті десять літ тому.

Приїздив я тоді в донецький край вивчати життя шахтарів. Вставав раненько, іхав до гірників і повертається увечері. Кімната моя була на двох. Отож, вертаючись, заставав у ній часто нового сусіда. Спочатку жив зо мною бухгалтер, потім молодий боксер, а ще через кілька днів — настройщик піаніно.

А одного дня, годині о третій відчиняю двері і застаю в номері таку картину. За письмовим столом сидять четверо кремезних дядьків. На столі, накритім газетами, височить сулія з горілкою. З розкритих банок віє паходжами маринованого перцю, солоних огірків, помідорів...

Вуха і шій в дядьків уже червоні, аж пашать.

— О, мабуть, мій сусід прибув! — озвався один.

Привітавшись, я підтвердив його слова.

— Ну то, може, з ходу, і той... хлопці, дайте ще он ту склянку!

Скажу правду: сподобались мені ці дядьки, що з таким апетитом обідали. Було приємно і те, що так привітно вони мене зустріли.

Десять хвилин тому я саме поїв на першому поверсі в ресторані і через те не міг приєднатися до їхньої

трапези. Подякував за гостинність, сів з краю ліжка і читав газету.

— Ну то що ж, будемо кінчати цю отруту! — підморгнув мій новий сусід і розлив решту перваку в склянки.

Тільки хильнули вони, тільки фукнули і вхопились хто за огірок, хто за шматок сала, як несподівано розчинились двері і на порозі з'явився п'ятий дядько з батогом у руці:

— Здрастуйте!

А ці з-за столу хором:

— А ви чого приїхали, дядьку Матвію?

— Зараз скажу. — І довго нічого не кажучи, розстебнув дядько Матвій спочатку плаща, потім кожуха, тоді фуфайку і запустив руку у внутрішню кишеню піджака. Довго там щось ловив пальцями і каже:

— Директор послав одвезти вам оцю записку...

Всі притихли, а сусід мій прочитав: «Товариш старший агроном! Негайно приготуйте по формі зведення про підготовку радгоспу до весни, підпишіть його усі і передайте заступникові міністра радгospів, який живе у тому ж готелі, де і ви, на третьому поверсі».

— Ясно! Може, поїсте з нами?

— Ні, не хочу. Буду їхати, — сказав посланець, — бо завидна треба ще й додому добрatisя...

Попрощався і пішов.

З тої записки, та їз їхньої розмови я довідався, що в моїй кімнаті — працівники радгоспу: старший агроном, заступник директора, бухгалтер і начальник дільниці.

Скінчили обід. Прибрали на столі. І старший агроном нагадав про діло:

— Давайте ж, хлопці, зведення складати, бо завтра ж у десять нарада овочеводів, і заступник міністра, видно, до виступу готується...

Бухгалтер розкрив портфель, дістав папір, лінійку, швидко накреслив форму.

— Який там перший пункт? — питає агроном.

— Кількість готових парникових рам...

— Так... значить, кількість рам... — і всі підвели очі до стелі, по якій зверху хтось над нами ходив, гуляючи (можливо, той же заступник міністра).

— Пишіть, сімдесят п'ять рам.

Бухгалтер, як людина, що звикла до точності, до цифрової правди, зам'явся і відклав олівця.

— Чого ж ви не пишете?

— Та як же писати, коли їх нема?

— Ну так будуть! — кинув заступник директора.— Хіба я не при вас дзвонив сьогодні на базу, і звідти сказали, що можна приїжджати по дошки?

Цифру 75 було акуратно вписано.

— Далі що там?

— Готового насіння овочів у кілограмах...

— Ставте дев'яносто кілограмів.

— От і знову ж... — розвів руками бухгалтер.

— Що знову? — перебив агроном. — Я ж сам лічно заходив у обласну лабораторію і сам лічно договорився, що через п'ять днів приймуть насіння на аналіз...

У другій графі з'явилася цифра 90. Пункт за пунктом, графа за графою — і кропітку роботу було закінчено. Першим папірець підписав мій сусід, другим — заступник директора. А бухгалтер, якого вже добренько розібрав первачок, покрутів головою і сказав:

— Якщо таку липу старший агроном підмахнув, то і я розписуюсь...

Потім один із них дістав новеньку голубу папку, витер її рукавом, щоб аж блищаля, і поклав туди «зведення». Заступник директора в цей час стояв перед дзеркалом, обсмукував гімнастіорку, пригладжував чуба: готовався нанести візит самому заступникові міністра!

— Може, ти однесеш, бо я чогось дуже червоний... — звернувся до начальника дільниці.

— Я не дійду...

— Ви ще раз умийтесь, умийтесь ще раз, — радив бухгалтер, — та не сопіть так сильно, як зайдете...

Після другого вмивання кашлянув заступник директора і пішов.

Хвилин через п'ять повернувся.

— Ну, що? — всі троє аж витягли ший.

— Все в порядку, — моргнув той. — Похвалив! Проглянув «зведення» раз, потім другий. «Молодці! — каже. — Продовжуйте в такому ж дусі!»

Звільнинувшись повністю, мій сусід приділив тепер увагу мені:

— А ви ж по якому ділу і в яку організацію пріїхали?

Мені дуже не хотілося приголомшувати їх, не хотілося

казати, що я з «Перця». Був у людей чудовий настрій, тільки що їх похвалили — і раптом, на тобі...

— Та я, — кажу, — так само, як і ви, одну городню культуру вже років з десять вирощую...

— Яку, інтересно?

— Та перець, — кажу, — вирощую...

Не знаю, чи то я, може, посміхнувся трохи, чи що, бо мій сусіда швидко переглянувся з колегами, а тоді нахилився до мене:

— А може, з журналу «Перець»?

Мені більше нічого не залишалося, як сказати правду, бо для чого було хитрувати, щоб люди всяко думали.

Показав редакційне посвідчення і, щоб якось пом'якшити їхню незручність, почав пояснювати, що приїхав я не за матеріалами по підготовці до весни, а до шахтарів, бо хочу саме про них вірші писати...

Та вони, як видно, не повірили.

— Ну, хлопці, тепер ми точно будемо в «Перці»! Точно будемо! — кинув своїм дружкам старший агроном.

І саме тоді я вирішив, що писати зараз про цей випадок не буду, хоч матеріал аж просився у фейлетон. Можливо, дехто осудить мене за це. Але хай він зрозуміє мое становище: жити з людиною в одній кімнаті, говорити з нею і тут же писати про цю людину? Крім того, трапилося ж усе випадково!

...Пізнього вечора, коли ми з моїм сусідом наговорилися і про минулу війну, і про життя робітників їхнього радгоспу і вже навіть погасили світло, він, помовчавши трохи, обізвався з-під ковдри:

— Не спіте ще, Степане Івановичу?

— Ні, ні...

— Про те, — каже, — що матеріал буде в «Перці», я знаю, але скажіть, якщо не секрет, як він там буде: віршем чи прозою?

І він, і його колеги, як я бачив, дуже переживали, горіли від сорому.

Через два дні ми шанобливо і привітно розпрощалися. Він поїхав готоватися до весни, а я продовжував свої поїздки по шахтах.

А десь уже на початку квітня старший агроном надіслав мені в редакцію листа. Були в тому листі і такі слова: «Після того, як ми перед вами два дні червоніли, все в радгоспі пішло по-іншому. Виглядаючи вашого журналу, ми спішно ремонтували інвентар, робили рами. А що воно вийшло — почитайте, прошу, оцю вирізку з газети «Социалистический Донбас».

Радгосп у газеті не тільки хвалили за добру готовність до весни, а й показали на двох великих фото ремонтант, виставлений рядочками, і фарбовані парникові рами.

От воно як часом буває, якщо ти навіть і не напишеш сатиру.

ЗАПАЛЕННЯ СОВІСТІ

(Сценка в районній лікарні)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Віктор Іванович — лікар, років 40.

Пистимія Чалаприндиха — колгоспниця, ограйдна молодиця. Лукава, з тих, які вважають себе «дуже хитрими».

Кабінет лікаря. Столик. На ньому деякі інструменти, прилади. Два стільці. Віктор Іванович, чекаючи відвідувачів, переглядає районну газету.

Віктор Іванович (*Сміється*). О, знову про ту Чалаприндиху пишуть... Комедія, та й годі... (*Хтось загрюкає дверима з такою силою, що Віктор Іванович здригнувся*). Зайдіть.

Входить Пистимія, вдаючи безсилу, немічну. Вона шкутильгає на ліву ногу, тримає навису «хвору» руку. Удавано стогне. Під рукою в неї пакунок.

Пистимія. Здрастуйте, товариш лікар.

Віктор Іванович. Добрий день. Прошу сідати. (*Проводить її до стільця*). Здалеку забилися?

Пистимія. Та аж з Іванівки. Прийшла, товариш лікар, бо тільки ви мій спаситель. Більше ніхто, тільки ви. Рятуйте, бо інакше він мене з'їсть живцем.

Віктор Іванович. Хто з'їсть? Ревматизм, мабуть...

Пистимія. Ні... Савка.

Віктор Іванович. Який Савка?

Пистимія. Як зайжджаєте в Іванівку, то, може, бачили, в нього чорногуз на хаті. Савка Чимчик... Прийшов з армії, став бригадиром і віддиху не дає. Звик там командувати і гризе мене щодня: йди на роботу, бо це, каже, передова лінія. А я ж не можу руку підняти. І ногу ледве тягну. Ось і сьогодні цих п'ятнадцять кілометрів, мабуть, з півтори години дібала по вашу скору поміч.

Віктор Іванович. Десять кілометрів на годину?

Пистимія. Еге ж. Більше вже, повірте, не можу. Геть ослабла.

Віктор Іванович. (*Бере картку, готується записувати*). Ваше прізвище?

Пистимія. Чалаприндиха Пистимія Харитонівна...

Віктор Іванович (*Згадавши написане в газеті, посміхається*). Так. Скільки років?

Пистимія (*Лукаво глянула*). Та вже, товаришу лікар, минулися ті літа, на які ви натякаєте. Тридцять чотири ось буде... Хоч усі кажуть, що я «сохранилась»...

Віктор Іванович (*Оглядає її з усмішкою*). Молода ще... Якраз у розквіті жінщина, можна сказати... Заміжня?

Пистимія (*До публіки*). Й-бо, він, здається, за-грає. (*Пауза*). Тут, бачите... Як вам і сказати...

Віктор Іванович. Ну, добре... На що скаржитесь, товаришко Чалаприндиха?

Пистимія. Та на отого ж Савку, що требує справку.

Віктор Іванович. Хвороба яка, питую. Болить що?

Пистимія. Рука... Ви знаєте, товаришу лікар, оце від ліктя і до плеча крутить і крутить.

Віктор Іванович. І давно почало крутити?

Пистимія. Та якраз відтоді, як бригадир увісся.

Віктор Іванович. Зараз оглянемо. Витягніть руку. Так... Зігніть. Ще витягніть... Може, це нерви у вас?

Пистимія (*Перебиваючи*). Й-бо, вгадали. Ви знаєте, такі нерви, що Савка як зайшов, то мене отако затіпало (*Стискає кулаки і вся трясеться*). Затіпало, товаришу лікар, і тут я не віддержалася та до нього. «Не піду!» — кажу. А він: «Підеш». Я тоді як трахну кулаком по столу (*Б'є «хворою» рукою так, що на столі все підскакує*), як трахну ще раз (*Б'є*). А тоді кажу йому: «Геть з хати!» І знов не віддержалася. Схопила його отак за плечі (*Хапає лікаря*) та як трусону... (*З силою трясучи лікаря, випихає його до дверей. Він сіпається, виривається*).

Віктор Іванович. Схаменітесь. Ви мені ребра поламаєте.

Пистимія. Звиняйте, але я хочу, щоб ви повірили, які в мене нікудишні нерви.

Віктор Іванович. Вірю, вірю. Переконався...
(До публіки). Не заздрю я тому Савці. *(До Пистимії).* Сідайте.

Пистимія (*Сідає*). Я, мабуть, через ці нерви скоро помру. Правда?

Віктор Іванович. Гарантую вам ще 70 років. Тепер оглянемо ногу. Простягніть вашу хвору ногу.

Пистимія (*Простягає праву ногу і дуже кривиться від болю*). Ступня пече і тріщить. Поворухнути не можу.

Віктор Іванович (*Хоче взяти руками за ступню*). Отут?

Пистимія. Ой, підождіть!.. Не ця нога. Я ж на ліву шкутильгаю... *(Витягає другу ногу)*.

Віктор Іванович (*Нахиляється, обмацує ступню*). Так, начебто все на місці.

Пистимія (*Розпливається в усмішці. Зітхает. До публіки*). Й-бо, він-таки заграє... *(Моргає)*. Справкою забезпечена. А ще он як півня дам йому...

Віктор Іванович (*Притискає пальцями*). Отут болить?

Пистимія (*Зареготала, скопилася*). Ой, товаришу лікарю... Ой, не можу!.. *(Бігає навколо столу, підстрибуєчи, притоптуючи «хворою» ногою)*.

Віктор Іванович. В чім річ? Болить, чи що?

Пистимія. Майте ж душу... Сильно боюся лоскоту.

Віктор Іванович (*Сердито*). Громадянко! Ви ж прийшли не на вечорниці, а до лікаря... Прошу до порядку. Все. Огляд закінчено.

Пистимія. Так скоро?! *(Сідає)*.

Віктор Іванович. Так. Мені допомогла безпомилково встановити вашу хворобу сьогоднішня районна газета. Це ж про вас ось фейлетон.

Пистимія. Який фейлетон?

Віктор Іванович. А ось слухайте (*Читає*): «По-чалася в нашій Іванівській артлі сівба. Всі люди ви-йшли на поле, а Пистимія Чалаприндиха заходилася са-могон варити. Коли закипіла закваска — почало паром зривати покришку з куба. Щоб лідвідувати цю аварію, гукнула Пистимія на поміч стару маму, але їй це не до-помогло, бо стара зразу ж вчаділа від диму і закричала: «Рятуйте!» Довелося з сівалки коней випрягати та бабу рятувати...» (*Пистимія слуха, б'є руками об полі*). Це правда?

Пистимія. Брехня. Чистісінька брехня...

Віктор Іванович. Що ж тут невірно?

Пистимія. Та хоч би те, що не мама кричала «Ря-туйте!», а я. Ой, боже мій, на весь район остримили...

Віктор Іванович. Завтра буде другий фейлетон. Налишу його я. Буде він називатися: «Запалення совісті у Пистимії Чалаприндихи». Ви ж здорова людина, а при-йшли по довідку. Совість, совість треба мати. Це най-кращі вам ліки...

Пистимія. Значить, і ви такий, як Савка. А я ж для вас півня зарізала. (*Розгортає пакунок*). Такий був добрячний півень.

Віктор Іванович. Забирайтесь геть із своїм півнем.

Пистимія. Тоді візьміть хоч за те, що не будете в газету писати. Бо мене ж засміють...

Віктор Іванович. Не візьму. Підете в поле — не буду писати... Добре?

Пистимія. Пожалуста. Я вже обіцяю вам... У мене характер такий, що як візьмусь, то все можу...

Віктор Іванович. Я знаю, що ви можете. Але я навідаюсь до вашого колгоспу, перевірю.

Пистимія. Ну, то звиняйте мені за нерви і затим оставайтесь здорові. Піду... (*Півня під руку — і в двері*).

Віктор Іванович. Вилікував!

„КА“, „ВА“, „КО“ ТА УЧЕНЬ ФЕДЬКО

Широкою вулицею села йшов малій Федько з школи додому. Йшов помалу, невеселий. Навіть тоді, коли стрічав старших і казав їм «Добрий день!» — голуби не підводив.

— Чого ти, Федьку, йдеш такий сердитий? — питали стрічні.

А він нижче схиляв голову, та ще й портфелем затулявся.

Коли ж дійшов до воріт, де його от-от мали стріти мама і тато, не витримав — скривився й заплакав.

— Ти чого, мій синочку? — мовила схвильовано мама.

— Może, тебе хто бив? — запитав тато.

Федько покруттив головою.

— Мабуть, собаки десь налякали, — вгадувала мама.

— Ні, — ледве вимовив Федько.

Дуже тяжко й соромно було говорити батькам, чого він плаче.

Справа в тому, що в лівій руці у Федька був портфель. У тому портфелі лежав зошит. А в зошиті на шостій сторінці внизу була виведена олівцем велика двійка. Така велика і важка, що Федько ледве доніс її додому.

Він звик завжди радувати тата і маму. Тож хіба легко йому було тепер показати отої зошит!

— У мене... — почав він, але щось так стиснуло горло, що говорити далі він не міг, лише підняв угомура два пальці.

— Двійку, значить, заробив? — перепитав тато.

А тоді розгорнув зошит разом з Фед'ком і сказав:

— Ага! Ось де вона, ста плаксива двійка... Ну що ж, спну,— двійка правильна. Ти ж у кожному рядку не дописував слова.

— Я дописував, тату! Всі дописував...

— Не видумуй, — розсердився батько, — глянь ось сюди: «книж...» — є, а «ка» — немає, «коро...» — є, а «ва» — немає, — «моло...» — є, а «ко» — знову немає.

— І «ка», і «ва», і «ко» теж були, татусю! — запевняв Фед'ко.

— Де ж вони поділися, якщо були? На крилах кудись полетіли, чи що? — гнівався тато.

— Вони там залишилися, — виправдувався Фед'ко.

Де це там, що ти мелеш? — тримнув тато.

— Там, на газеті, на парті залишилися,— пояснив синок.

Тато голосно розсміявся.

— Ти чуєш, мамо,— гукнув він,— наш синок такий неуважний, що починає писати в зошиті, а закінчує на підстеленій газеті...

Пожартували над Фед'ком і дома, і в школі. І це допомогло. Відтоді пише тільки в зошиті і «ка», і «ва», і «ко» наш малий Фед'ко.

— **Н**у, як вам наші хліба? — не без гордості спитав мене їздовий і показав рукою обабіч степової дороги.

— Розкішно! — так само не без гордості відповів я. Мабуть, уперше в житті я в ту мить повів себе нетактовно — обірвав цікаву розмову, підвісся на возі і спостерігав за витівками буланого жеребчика.

Слідом за мною, правда, підвісся на возі і їздовий лялько Микола; прикладав долоню до брів, посміхався в сивуваті вуса та все повторював:

— Іч, яке виробляє!

Ще хвилин кілька тому цей буланий красунчик біг по наїждженій дорозі і тісно тулившася до своєї роботяшої матері. Проходив, так би мовити, стажировку, щоб, коли виросте, ніколи — ні за якої погоди — не збиватися з дороги... Вихрилась на ньому гривка, розвівався між вухами чубчик, що так нагадував мені, міському жителю, модерну стрижку.

— Росте, — сказав дядько Микола.

І саме тоді, коли їздовий хотів ото почати хазяйську розмову про степ, саме тоді наш буланий любимчик став таке виробляти, наче його гедзь укусив.

Причина тому була дуже проста, звичайнісінька. З дороги, майже з-під копит, злетіла і пурхнула вгору якась заліботна рябокрила птаха. Гніда трудівниця, жеребчикова мати, навіть вухом не повела: хіба мало вся-

ких птахів і співало, і крякало на її дорозі! А жеребчик чи то від страху, чи від захоплення такою новизною нашорошив, мов заєць, вуха, задер голову, вигнув хвоста трубою і рвонув як вітер.

І вийшло якось так (випадково, звісно): метнувся цей коник-початківець з рівної дороги в тому напрямі, що й птаха. Ніби доганяв її, копіював її шлях: вона робила різні віражі і викрутаси над землею, а жеребчик — на землі.

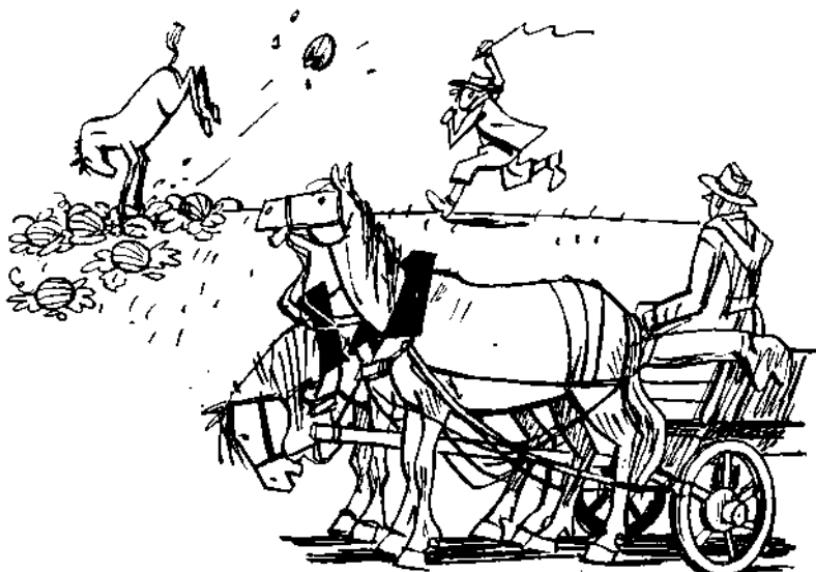
Спочатку тріщала і падала долі під його ногами кукурудза, потім дзвеніло зернами золоте просо. Хвилини за дві він уже так вибрикував по баштані, що з-під копит розліталися в два боки кавуни і дині, які, сказати до речі, з самої весни обробляла його мати, терпеливо тягнучи за собою розпашник.

Нервував не тільки їздовий дядько Микола, що кілька разів пускався завертати жеребчика. Тривожилася, не спускаючи з нього очей, трудівниця мати... Ось вона, бачу, високо підняла голову і протяжно заіржала. В «перекладі» це, очевидно, означало: «Не дурій, бо, ей-ей, ноги поламаєш!»

Та й це не помогло. Навпаки, зачувши оту материну «критику», жеребчик чкурнув через дорогу на другу половину поля, залопотів по буряках і аж тепер, крутнувши головою, щось проіржав у відповідь. На його мові це вже, мабуть, означало: «Не хочу по прямій іти, як ви, як усі. Хочу зигзагами, з викрутасами!»

Жеребчик толочив чарівну і пахучу ниву, а в мене, призначатися, виникла асоціація, від якої я сумно посміхнувся: подумав собі, що у нас на літературній ниві, дуже можливо, знайшовся б критик, який, чого доброго, назвав би все це новаторством.

Певне, потемніло в очах і замакітрилося в голову жеребчиковій від отих викрутасів. Бо ні помітив він, бідолаха, як підбігла до нього збоку розгнівана, аж чер-

вона, ланкова Марійка. І так вона потягнула буланого стригунця замашним пужалном, що він, хвищувши задом, в ту ж мить розвернувся і полетів, скільки духу, до нашого воза. Дуже було жаль жеребчика, коли він, не помітивши ловчої канавки на буряковому полі, спіткнувся і впав.

Підхопився, прибіг і знову притулився до матері.

Дядько Микола спинив коней, ніжно погладив припухлу жеребчикову ногу і сказав не без моралі:

— Ну що, добрикався? Зажди, ось запряжешся в роботу, тоді викинеш з голови ці вибрики...

А потім, коли ми вже поїхали далі, дядько Микола підсумував усе так:

— Нічого, виходиться! У молодості і з людьми таке буває!

МИ ВСІ ЙОГО ЛЮБИЛИ

Щ

е з юних літ захопився я чарівними усмішками Остапа Вишні. Бувало, годинами очікую коло сільради поштаря із райцентру. Адже коли прийде він і викладе на стіл із своєї торби різні газети, то я зможу читати Остапа Вишню і у «Вістях», і в «Радянському селі», і в «Комуністі». А як уже вийду надвір з газетами, мене неодмінно оточать дядьки-степовики. Сядуть кружка під кооперацією і загомонять:

— Ану читай, що там сьогодні наш Остап пише!

Тільки почну читати, аж, дивись, підбігає ще кілька дядьків:

— Стій, зажди, давай спочатку.

Наш Остап! Так ніжно його називали не лише в нашому степовому селі, так величали письменника мільйони читачів.

Побачити Остапа Вишню — була моя давня мрія.

...А побачив я Вишню влітку сорок четвертого року, коли він, як жартував сам, «закінчив десятирічку» і прибув до Києва.

Столиця України була тоді в руїнах, які залишило фашистське нашестя. Наші славні воїни все далі й далі гнали на захід гітлерівських бандитів. Рідний Київ починав відбудовуватись. Почали виходити газети й журнали. І Остап Вишня, який уже мав на озброенні знамениту «Зенітку», приїхавши до Києва, зразу ж заходився писати і друкувати свої чудові гуморески та фейлетони. Пи-

сав він пристрасно, як патріот, віддаючи цій роботі весь запал.

І тут я мушу категорично заперечити одному письменникові, який у своїй статті приписав «як заслугу» одному редакторові те, що цей редактор, мовляв, «зумів у післявоєнні роки залучити Остапа Вишню до активної роботи в пресі».

Дурниці! Ніхто Остапа Вишню не «залучав», бо він одразу ж після повернення на Україну від усього серця почав натхненно творити і до останнього дня життя віддавав свій талант народові.

...Влітку тисяча дев'ятсот сорок четвертого року Спілка письменників України організувала традиційну поїздку пароплавом по Дніпру до Канева, на могилу великого сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Я працював тоді в газеті «Колгоспник України». І редакція послала мене цим пароплавом до Канева, щоб написати в газеті про цю поїздку.

Саме там, на пароплаві, я вперше в житті побачив Павла Михайловича Губенка (Остапа Вишню). В старенькому синюватого кольору легкому костюмчику, в світлому кашкеті, з неодмінним ціпком у руці ходив він по палубі, дивився на чудові дніпровські береги, заливав і зелені правобережні узгір'я. Було видно по його очах, що він вельми скучив за красою рідної природи.

Двое письменників-ентузіастів метушились по пароплаву, організовуючи веселе дозвілля. Особливо старався один, що весь час удавав із себе заводія-веселуна. Він підбігав до «метрів», до лауреатів і депутатів та все умовляв їх:

— Хоч одного вірша прочитайте! Ласкаво просить усі, ви ж наше світило!..

Тоді я ще не був членом Спілки письменників і взагалі мало знався особисто з відомими поетами та письмен-

никами і тому тримався більше збоку. Правда, на той час я вже надрукував у «Радянській Україні» дванадцять гумористичних новел, а також вірші. Переказували мені журналісти, що нібито Остап Вишня читав мої новели і схвально про них відгукнувся. Та я не наважився підійти до Павла Михайловича.

І тут сталося таке. Саме тоді, як улесливий витівник-організатор записував тих, що мають почитати на пароплаві свої твори, один з письменників, чую, каже йому: «Он стойть Олійник Степан, може, теж хай щось почитає».

Організатор зиркнув у мій бік, чогось дуже кисло поморщився, махнув рукою і одвернувся. Признаюсь, не-приємно мені зробилося від того зневажливого помаху руки. Я й сам, звичайно, не посмів би виступити перед такою шановною аудиторією, але чого ти, думаю, кривишся.

Дуже можливо, що Павло Михайлович, стоячи тоді недалеко від того витівника, почув його «відгук» про мене. Може, навіть помітив, як я засмутився і одійшов далі, бо дивлюся — Остап Вишня ще з трьома письменниками іде до мене. Підійшов і каже:

— От кому я ще хочу потиснути руку! З приємністю читаю ваші гуморески...

Все життя я з широю вдячністю пам'ятатиму ці добре слова дорогого Павла Михайловича!

Цілий день провели українські письменники на Чернечій горі. Про велике народне свято біля пам'ятника безсмертному Кобзареві писав і я тоді в газеті. А тут хочеться розповісти про ту зворушливу картину, яку всі ми спостерігали, коли повернулися на пароплав.

Не лише по Каневу, а й по всіх довколишніх селах швидко поширилася чутка, що приїхав Остап Вишня. І в другій половині дня біля канівської пристані зібралось

багато людей. Тисячі півтори їх прийшло й приїхало верхи на конях, щоб побачити і привітати свого улюблена письменника.

І коли Павло Михайлович вийшов на палубу, усміхнувся до людей і вклонився, його закидали квітами.

— А ми вас не забули! — чулося з натовпу.

Павло Михайлович брав по квіточці з букетів, кидав троянди і чорнобривці літнім чоловікам, жінкам, дівчатам. Знову повторював: «Спасибі вам!» — і знову вклюнявся. А люди аплодували, сяяли від задоволення. І тоді я побачив, як Павло Михайлович дістав з кишені хустинку і змахнув нею слізку з лиця.

Так повсюдно зустрічали і проводжали Павла Михайловича. І насамперед тому, що був він добрий і людяний і в творах, і в житті. Адже злі люди ніколи не бувають талановиті, і, навпаки, талановита, розумна людина ніколи не буває за своєю вдачею злою. Мені пощастило потім працювати протягом дванадцяти років разом з Остапом Вишнею у журналі «Перець». І я переконався, який він був сердечний і лагідний з людьми.

Гадаю, що взагалі духовною засадою творчості великого сатирика були саме доброта і любов до людей. Прагнучи захистити своїм словом добро від зла, письменник і обрав собі найгострішу зброю — сатиру й гумор.

Діяв він цією зброєю, як великий майстер, і по-батьківському дбайливо навчав цього мистецтва усіх нас, перчан, що з ним працювали.

Коли Остап Вишня заходив до редакції в бадьюому, веселому настрої, ми знали: Павло Михайлович сьогодні або написав щось влучне, або комусь зробив щось пріємне.

А він сяде, бувало, і розповідає:

— Пригадуєте, хлопці, заходила ото до мене старень-

ка і плакала, що пустила квартиранта, а він, нахаба, згодом викинув її з кімнати? Ну, так уже бабуся не плачуть, а сміються, і фокстрот бабуся танцюють. Все! Поздзвонили мені оце від прокурора, що викинули нахабу, аж зафурчало...

Розкаже, а потім весь день радісний ходить. Бо обстояв справедливість, зробив добро людині.

А бувало і так. Зайде, привітаеться, важко зітхне і сидить мовчазний, тільки часом щось про себе скаже тихо.

— Чим стурбовані? — спитаємо делікатно.

— Чим, чим! Браконьєри прокляті геть мене розстроїли. Був ото вчора на озерах з вудочкою. Надивився, що воно ото робиться: той гребе сіткою, той глушить толом... І звідкіль вони беруться, оті нелюди!?

Потім візьме папір, ручку. І пише. Швидко, майже не відриваючись. Хай хтось заходить, виходить, вітається чи прощається — Павло Михайлович не чує. Він весь у роботі — в шуканні дошкульного дотепу, саркастичної інтонації, вбивчої іронії. Він ганьбити ворогів природи, накликає на них гнів людей.

І в черговому номері «Перця» з'являється його фейлетон.

Прогляньте журнали тих років, почитайте ще раз його книги, і ви побачите, що нема таких важливих життєвих тем, на які б не відгукнувся Остап Вишня — зачинатель української радянської сатири.

Він завжди і по-справжньому був зв'язаний з життям народу, хвилювався його радощами і клопотами. Він не належав до категорії тих «творців», які споглядають життя з веранди власної дачі і шукають натхнення у туристських мандрах по закордонах. Чим жили і за що боролись його співвітчизники, тим жив і за те боровся щодня своїм ширим словом Остап Вишня. Саме тому він став воїстину народним письменником.

Навіть свої літні відпустки Остап Вишня проводив не в люксових палатах «першокласних» санаторіїв, а неодмінно десь у селі чи над Осколом на Харківщині, чи у низов'ї Дніпра на Херсонщині, щоб, і відпочиваючи, бути серед людей, бачити їхнє трудове життя.

А його пошта! День у день з усіх кінців України йому писали люди. Хто знав координати «Перця», писав на редакцію, хто не знав — адресував просто: «Київ, Остапу Вишні».

Колгоспники, агрономи, партійні працівники звертались до нього як до старшого друга. Одні розповідали про свою біду, скаржились і просили допомоги, інші починали листи так: «Було б дуже добре, тов. Вишня, якби ви написали ще гостру сатиру на тему...» — підказувалась тема, а до неї додавались факти, прізвища конкретних носіїв зла: безгосподарників, п'яниць, окозамилювачів тощо.

Надходили не тільки листи, а й посилки.

Розкажу про одну. Надійшла вона з Вінниччини. Важка, кілограмів на двадцять.

— Що ж воно таке? — усміхнувся Павло Михайлович.

Відкрили. Зверху, бачу, лежить списаний аркуш. Читаємо:

«Витяг з протоколу загальних зборів колгоспників артілі «Новий шлях».

С у х а л и: про те, що райспоживспілка завезла колгоспові браковані, непридатні сапки.

У х в а л и: доручити плотникові артілі тов. Гуменюку зробити ящик, запакувати сапки і надіслати в Київ Остапу Вишні, щоб розписав як слід бракоробів».

Треба заслужити у народу велику шану, довір'я і любов, щоб одержувати такі листи і такі протоколи. Люди вірили: якщо Остап Вишня скаже своє слово — буде діло!

Не раз до Павла Михайловича зверталися керівники Комуністичної партії України і просили його виступити в пресі на ту чи іншу тему. Остап Вишня швидко і по-бойовому виконував такі просяби, бо вважав їх за високу для себе честь.

Вся художня творчість Остапа Вишні, що виблискуює перлинами народного гумору, вся його громадська діяльність ще багато-багато років будуть взірцем того, як можна і як неодмінно треба служити своїм словом партії й народові.

Його сатирична зенітка била точно по чинушах, бюрократах, била грізно й смертельно по паліях війни, влучала, мов та «катюша», нищівним вогнем у «самостійні дірки», де сиділи, мов щурі, українські буржуазні націоналісти. Била без промаху!

Разом з тим невтомний трудівник-письменник знаходив сили й час, щоб дати нам такі високохудожні поетичні твори про невмирущу красу нашої природи, як його неповторні «Мисливські усмішки». А скільки таких усмішок, дотепних жартів, різних веселих історій чули від нього ті, хто з ним стрічався! Про що б не зайдла мова, Павло Михайлович завжди скаже щось своє, вишнівське, влучне й оригінальне. Без гумору, веселого слова він ніде не міг обійтися.

Пригадую, повернувшись якось влітку із села поблизу Чигирина, розповідав:

— От ви послухайте, що воно таке, ота людська звичка. Відпочивав оце я в селі. Кругом ніби жтиша. Ліжко мені в саду під яблунею поставили. А настане ніч — не засну: годин до двох собацюра «гав» і «гав!» Цей почне, а за ним сусідські. Тільки задрімаєш, як годині о четвертій починається інша музика — гелгел-кають гуси, качки, сокочуть кури, реве теля, верещить порося... Приїхав я в Київ на свою Червоноармійську (де за хвилину пролітають десятки машин і авто-

бусів! — С. О.), одчинив вікно, ліг на дивані і кажу жінці:

— Боже! Яка тут тиша!

...Запросив мене якось Павло Михайлович піти разом у цирк. А виступав тоді відомий дресирувальник ведмідів Філатов. Сидимо ми в ложі і дивимось, як ведмідь на двоколісному мотоциклі гасає по манежу. І газує, і правує! Ось другий ведмідь на ходу стрибає першому на спину. І вже іздаєтъ удвох.

Схилившись на ціпка, Павло Михайлович захоплено дивився на таке видовисько, часом напівголосно сміявся і щось промовляв. Прислухався я і чую:

— І вивчить же! М-гу... І вивчить же! Й-богу, мене б не вивчив...

...А то поїхали якось перчани гуртом до Дніпропетровська на читацьку конференцію. Після зустрічі з читачами пішли вечеряти в новенький ресторан, який два дні як відкрився. Нам розповіли, що місцеві керівники «Харчоторгу» довго сушили голови над тим, як цей ресторан назвати. Замовили, кажуть, для вибору три вивіски. А потім прибрали називу «Ренесанс».

Жартуючи за столом на цю тему, Павло Михайлович покликав представника адміністрації, що саме проходив.

— А що воно значить — оце «Ренесанс»? — запитав лукаво.

Той відповів, що саме це питання вони завтра пророблятимуть на летучці. Потім пояснив, що це так називав їхній директор, і додав: «Наш директор — людина культурна...»

Мабуть, адміністрація довідалась, хто так цікавиться «Ренесансом», бо сталося зовсім несподіване: поки ми вечеряли — вивіску поміняли. Від того вечора й понині зветься той ресторан «Дніпро».

...Остап Вишня часто зустрічався з читачами. Всі

його запрошували до себе в гостину — робітники, студенти, колгоспники, учні. Під час однієї такої зустрічі його спитали про гумор, про те, як він його творить. Відповівши на це запитання, Павло Михайлович трошки подумав і сказав ще таке:

— А потім, товариші, дуже важливо й те, хто і як той гумор сприймає. Є ж такі, що скільки його не лоскочи, а він не сміється. Буває, напишеш, перечитуєш, сам смієшся, жінка читає — сміється. Даси сусідові — регоче. Потім понесеш фейлетон редакторові. Раз читає мовчки, вдруге читає. Затим підведе голову і каже:

— Чудесна річ, дуже актуальна річ, але щоб до неї... хоч би трошки гумору!

...Любив Вишня поїхати в неділю на полювання. Мав він і рушницю добру, і їздити мав чим.

В понеділок приходить у редакцію.

— Ну, як полювання, Павле Михайловичу? Вбили зайчика?

— Та ви що! Щоб ото я вбивав те, що так люблю!

І додав, пам'ятаю:

— Вишня завжди їде на полювання з гаслом: «Хай живуть зайці!»

Помилуватися луками, сіножатями, красою землі — ось що його найбільше вабило!

На підтвердження цього — ще один спогад. Я знов, що Павло Михайлович уже години три тому поїхав на риболовлю. Знав і куди саме він поїхав. Приїжджаю і застаю його на лузі біля озера під крислатими вербами.

Але дивна річ: сидить, бачу, Павло Михайлович на стільчику, слухає пташок, щось собі мріє, на озеро на-віть не дивиться. Його шофер Володя, запеклий рибалка, читає газету в машині.

— Чого ж не ловите? — питаю.

А Павло Михайлович:

— Та-а! — і махнув рукою.

- Не клює, чи що?
 - Гірше! — каже.
 - Може, заборонили тут ловити?
 - Ще гірше! — а в очах смішинка грає.
- Потім підходить ближче до мене і вигукує мені на вухо:
- Вудочки забули!!!

...У мене, як і в кожного з перчан, багато в пам'яті тих жартів і дотепів, на які такий щедрий був Остап Вишня. Ті жарти були сповнені оптимізму, доброти й тепла душі письменника-життєлюба.

Та не можу я забути й того, як одного разу (це було у п'ятдесят п'ятому році) Павло Михайлович зайшов до редакції якийсь не такий, як завжди.

Було це годині о десятій ранку. В кімнаті я сидів один. Відчинились двері — заходить Остап Вишня. Замість свого жартівливого: «Фізкультпривіт!» — Павло Михайлович кинув: «Драстуйте!» Зовні стриманий, а насправді знервований і схвильзований, він швидко роздягся і кілька разів сам про себе повторював:

— У мене така радість, така, радість... а вони плачуть...

Відчувалася в цих словах гіркота, біль душі. І я розгубився: стояв мовчки біля столу і не зводив з нього очей.

Павло Михайлович підійшов до мене і з тим же болем повторив ту саму фразу:

— У мене така радість, така радість... а вони, жінка і дочка, плачуть...

Не поспішаючи, витяг з кишені якогось папірця і простяг його мені.

Глянув я на той папірець і все зрозумів.

«Справу по звинуваченню Губенка Павла Михай-

ловича (Остапа Вишні) переглянуто Військовим Трибуналом Київського військового округу 25 жовтня 1955 року».

Нижче писалося, що постанова органів Державного політичного управління від 3 березня 1934 року щодо Остапа Вишні скасована і «справу припинено за браком складу злочину».

Я дивився на цей документ, а Павло Михайлович ходив мовчки по кімнаті. А тоді сказав з гіркотою:

— Отака в мене радість!

А за півгодини він уже заходив в інші кімнати, вітаючись з товаришами, вигукував: «Фізкультивіт!» Потім приймав і вислуховував скаржників, бо, як колись сказав поет Дмитро Білоус, Остапові Вишні скаржилось багато людей, хоч сам він ніколи нікому не скаржився.

На будинку № 6 по Червоноармійській вулиці в Києві, де проживав письменник останні роки свого життя, встановлено меморіальну дошку. Щодня під барельєфом Остапа Вишні перехожі бачать живі квіти. Бачать їх люди і під портретом видатного письменника у вестибюлі редакції журналу «Перець», основоположником якого він був.

Ми всі його любили. І тому Остап Вишня завжди для нас живий.

Є І ТАКІ ДЯДЬКИ

Кілька років тому, годині о дев'ятій вечора хтось постукав у двері моєї квартири. Одчинив. Стоїть, бачу, червонолицій, уже сивуватий дядько.

— До кого вам?

— Чи тут, звиняйте, живе Олійник? — хвацько запитав.

— Так. Оце я і є.

— Тоді розрішіть зайти! — і вже заходить.

Сіли до столу. Поліз дядько в одну кишеню, поліз у другу. Витяг цілу купу усяких паперів і почав:

— Приїхав, — каже, — я із Сумської області. І ось по якому ділу...

Довгенько він те «діло» мені розказував. А зводилося воно ось до чого. Прожив дядько із своєю жінкою тридцять п'ять років. А місяців чотири тому «побачив», що у неї дуже зле серце. І покинув. Підшукував собі іншу молодицю, як він висловився, «симпатичну і справну дамочку»... А та, перша, подала в суд і відсудила в нього (цілком законно, звичайно!) половину хати.

— Отака несправедливість у нас там, у низах, твориться! — обурювався дядько. — Хату ж робив я, а не жінка! А вона що — варили, шила, прибирала. Ну, часом мастила хату. Але ж я їй за це кожного разу на спідницю набирав! То за що ж їй ще й половину хати? За що, товариш сатирик, га? — і зачав хилити до того, щоб я, мовляв, розкритикував суд у пресі.

Питаю його:

— А ви вже кудись ходили тут, у Києві, в цій справі? Дядько зітхнув:

— Ходив у Верховну Раду, до товариша Ковпака.

— Ну і що?

— Діло погане! — каже. — Сильно невдало я на прийом до нього попав! — І пояснює. — Сиділо нас там, — каже, — у прийомній, двоє мужчин і п'ятнадцять бабів. Рівно о десятій вийшов з кабінету товариш Ковпак, поздраствувався і питає: «Це всі до мене?» — «Всі!» — кажемо. — «Ну, то всі і заходьте!» — показав рукою на кабінет.

Я думав, товарищ Олійник, що він по одному нас викликатиме, що можна буде з ним наодинці, як мужчина з чином, поговорити, а Сидір Артемович усіх зразу зазвав, наче на які збори.

Сів він за свій невеличкий столик. А збоку отак сидять, бачу, його порадники-юристи з законами в руках. Кожен, значить, із нас підходить туди, до нього, і своє діло розповідає. Настрій, бачу, у Ковпака гарний: уже трох помилував! А тут і моя черга.

Підсів я, нахилився ближче і тихенько йому розказую. А Сидір Артемович уявив чогось і перебив мене.

— Говоріть, — каже, — щоб усі чули, не соромтесь! — і наче аж розсердився.

Почав я спочатку, голосно вже розповідаю: про жінку, про хату. І тут таке зробилося, таке зчинилося! То

одна баба підскочить і лає мене, тільки ця сяде, друга підскочить:

— Як тобі не соромно! — кричать. — Обідив жінку, безсовісний, та ще й приперся у Верховну Раду!..

Я не витримав і до них повернувся:

— Замовчіть! — кажу, --- Я не до вас приїхав! Мені зовсім не інтересно слухати оте, що ви балакаєте, я це і дома чув! Мені інтересно, що Сидір Артемович скажут. От чого я приїхав!

А товариш Ковпак погладив борідку і говорить мені:

— А я так скажу, як оці люди кажуть.

Та з тим я і пішов. Сильно неудачно на прийом попав! І оце прийшов до вас, бо чув і сам у газеті читав, що сатири всі бояться, незалежно від должності.

— То правильно, — кажу. — Але ви, дядьку, недопетрали, що бояться тільки тієї сатири, яка справедливість захищає.

От який дядько до мене приходив. Є ще вони, отакі!

Якось, ще перед війною, поїхав я у відрядження до міста Кременчука. І ночував там у готелі ще з трьома чоловіками. За вікном гула завірюха, а ми лежали і розмовляли на різні життєві теми. Мовчав лише мій сусід навпроти — бухгалтер якогось заводу, літній і вже лисий чоловік.

Наговорилися. Погасили світло. Замовкли. І саме тоді, як я поринав у теплий сон, в кімнаті, у якомусь куточку, почав ніжно сюрчати степовий цвіркун. І так приемно мені було слухати його музику! Згадались юнацькі літа, безмежні чорноморські степи, вечірні хори отаких цвіркунів у житах, у сінокосах. Уявилось, що я пасу коней, а цвіркуни сюрчать і сюрчать...

Та зовсім по-іншому сприйняв цю музику мій сусід бухгалтер.

— Товариш! Ви спите, товариш? — озвався він, вовтузячись на ліжку.

— Слімо...

— А вас не дратує оця падлюка, що висвистує десь отут підо мною?

— Та то ж цвіркунчик, — кажу. — Спіть...

— Який там у біса сон, коли мої нерви більше не витримують! — схопився бухгалтер. Увімкнув світло і рвучко відсунув ліжко.

— Ви у пінтус постукайте — і він притихне, злякається і притихне, — порадив хтось.

І зачав лютий бухгалтер гатити у плинтус. Спочатку голими п'ятами бив, а тоді кулаками. Намолотився, погасив світло і ліг.

Пройшло хвилин десять, відсидівся тихенько цвіркун, та й знову запустив свою пластинку. На повну катушку!

Нашого бухгалте-

ра наче щось викинуло з ліжка. Зірвався, засвітив. Ходить по кімнаті у підштаниках і за голову хапається:

— Ну, що робити? Що робити?

— Я знаю що! — підвівся дядько, що лежав ближче до порога. — Треба за плинтус, у щілину, залити води. І цвіркун втече. От побачите, що втече..

Хапає бухгалтер графина зі столу, рачкує поза ліжком, проклинає цвіркуна страшними словами і ллє воду — топить! Надів капці, ще графин води приніс. Яксь необережно ступнув, підковзнувся на мокрому і виплеснув зо дві кружки води на свій матрац. Йому кло-піт, а ми регочемо аж качаємося.

Не втримався і він — розсміявся. Нарешті ліг. А цвіркун підсох після купання і на свіжі сили дав концерт ще вдвічі голосніший!

Пішов бухгалтер до чергової. Вона прислала на поміч заслану прибиральницю. А та як глянула, що ліжко мокре, — шмиг з кімнати:

— Як вам не соромно! — кинула. — А ще на цвіркуна звертаєте!..

Тут уже, звичайно, ми як свідки втрутилися, засту-

пились за чоловіка. Витягли ліжко в коридор, під грубу, і за якоїсь півгодини бухгалтер наш голосно захрапів.

Заснули і ми під мелодійну пісню цвіркуна, який переселився безплатно в готель на зиму. І снились нам під його милий спів широкі поля, споловілі жита і пахучі золоті сінокоси.

ПЕРЕСТАРАЛИСЯ

Б.ригада письменників, що вже кілька днів їздила по західних областях України, пізнього вечора зупинилася у готелі одного прикарпатського міста. Було тут чистенько, затишно, чергові ходили навшпиньках. Стомлені вкрай виступами і розїздами, письменники відразу лягли спочивати. Відіспатись! То була найзавітніша мрія.

Мрія ще й тому, що десь за вікнами на всю технічну потужність кричало, співало, завивало саксофонами та вибивало в бубни радіо. Тільки о першій годині воно ввічливо сказало письменникам:

«Спасибі за увагу. На добраніч».

А о шостій ранку... стрибнув я з ліжка — і до вікна. Бачу, бовванє він, той довгоший репродуктор, на високому стовпі на площі, метрів за двадцять від готелю. Та ще й геометрично точно націлений на ріг будинку так, щоб у рівній мірі обслуговувати і праве і ліве його крило. А з того репродуктора на все місто викрикує свої вірші, записані на плівку, наш колега поет, що єдиний з бригади міцно спить і не чує свого близкучого виступу.

Виходжу в коридор. А там уже марширує, бачу, відомий поет-академік, поблискуючи лисиною.

— Чого ви, — питаю, — так рано? Спочивали б ще...

— Та хто ж оце до біса влежить, як за вікном такий несамовитий галас... — Аж глянув — другий поет-ака-

демік, поправляючи пенсне, в коридор вийшов. Вижив і його репродуктор!

Повертаючись до себе, у протилежний кінець коридору, я підійшов до чергової і делікатно кажу:

— Взагалі гарно у вас: чисто, в коридорах ніякого шуму, як подекуди буває. От тільки радіо, — кажу, — за вікнами дуже крикливе. — І натякаю, щоб сказала якось про це комунгоспівцям-зв'язківцям.

Чергова посміхнулась, вийшла з-за столу і шепоче мені на вухо:

— Та його ж, отого радіо, зовсім тут не було. А оце вчора, як почули наші керівники, що письменники йдуть, то негайно прислали бригаду. Весь день на стовпі сиділи — усе мостили і прицілювали репродуктора. Щоб ви, мовляв, не подумали, що на якийсь глухий хутір забились...

Одним словом, перестарались!

ЗМІСТ

Станція Лавочне	3
Громадський суд	8
Мої перші дописи	12
Чайка	17
«Деревенские мальчики»	25
Дядько з характером	38
Мої перші вчителі	42
Без лишнього	46
Дядько Семен	49
Розповідь бабусі Гані	52
Василіна	54
З оповідань діда Гарасима	58
Бажоли	58
Вино	62
Паспорт	65
Тъята Шура	70
Мій попутник Аркадій Соломонович	75
Шляхи-дороги	81
«Ще як не буде видно дуба»	81
Ох і попало коням!	82
Киселіця	85
Дамочка в голубому платті	87
Марійчине горе	91
Це було в готелі	95
Запалення совісті	101
«Ка», «ва», «ко» та учень Фед'ко	106
Жеребчик	109
Ми всі його любили	112
Є і такі дядьки	123
Цвіркун	126
Перестаралися!	129

Олійник Степан Івахович
ІЗ КНИГИ ЖИЗНІ
Биографические новеллы и рассказы
(На украинском языке)

Художнє оформлення В. Л. Гливенка

Редактор Н. Б. Мурченко
Художній редактор Р. Ф. Ліпатов
Технічний редактор Н. К. Личак
Коректор З. Я. Можарівська

Здано на випробництво 15/VI—1964 р.
Підписано до друку 8/VIII—1964 р.
Формат 70×108^{1/3}. Фіз. друк. арк.
4,125. Умови друк. арк. 5,65. Обл.-
вид. арк. 5,39. Тираж 26.000.
БФ 34474. Зам 403. Ціна 19 коп.

Видавництво «Молодь». Київ,
Пушкінська, 28.

Львівська книжкова друкарня Державного комітету Ради Міністрів
УРСР по пресі. Львів. Пекарська, 11.

19 коп.

19 коп.

